

Česká zemědělská univerzita v Praze

Provozně ekonomická fakulta

Katedra humanitních věd

Bakalářská práce

Etické a ekonomické aspekty udržitelného rozvoje

Tomáš Kužela

© 2023 ČZU v Praze

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Tomáš Kužela

Podnikání a administrativa

Název práce

Etické a ekonomické aspekty udržitelného rozvoje

Název anglicky

Ethical and economic aspects of Sustainable Development

Cíle práce

Cílem práce je obeznámení čtenáře s koncepcí udržitelného rozvoje. Výklad, komparace a vlastní kritické zhodnocení různých přístupů relevantních autorů k dané tématice. Zvláštní pozornost je věnována ekonomickým aspektům, problémům a východiskům.

Metodika

Ke zpracování práce byly použity především metody explanace a komparace relevantní odborné literatury a internetových článků. Analýza, vlastní úvaha a zhodnocení konkrétních otázek.

Doporučený rozsah práce

30 – 40 stran.

Klíčová slova

Udržitelný rozvoj, odpovědnost, environmentální ekonomie

Doporučené zdroje informací

HARARI, Y. N. *Sapiens : Stručné dějiny lidstva*. Leda, 2018. ISBN 978-80-7335-569-2

JONAS, H. *Princip odpovědnosti : pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-06-2.

MOLDAN, B. – UNIVERZITA KARLOVA. *Podmaněná planeta*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1580-6.

NOVÁČEK, P. *Udržitelný rozvoj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2795-9.

SEDLÁČEK, T. *Ekonomie dobra a zla : po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi*. Praha: 65. pole, 2012. ISBN 978-80-87506-10-3.

Předběžný termín obhajoby

2022/23 LS – PEF

Vedoucí práce

Mgr. Jan Brabec, Ph.D.

Garantující pracoviště

Katedra humanitních věd

Elektronicky schváleno dne 25. 11. 2022

prof. PhDr. Michal Lošťák, Ph.D.

Vedoucí katedry

Elektronicky schváleno dne 29. 11. 2022

doc. Ing. Tomáš Šubrt, Ph.D.

Děkan

V Praze dne 04. 03. 2023

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci "Etické a ekonomické aspekty udržitelného rozvoje" jsem vypracoval samostatně pod vedením vedoucího bakalářské práce a s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu použitých zdrojů na konci práce. Jako autor uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušil autorská práva třetích osob.

V Praze dne 15.3.2023

Poděkování

Rád bych touto cestou poděkoval panu Mgr. Janu Brabcovi, Ph.D. za čas věnovaný konzultacím a za poskytnutí cenných rad, díky nimž jsem mohl tuto práci dokončit.

Etické a ekonomické aspekty udržitelného rozvoje

Abstrakt

Ústředním tématem této bakalářské práce jsou Etické a ekonomické aspekty udržitelného rozvoje. V první části je čtenář seznámen s historickým vývojem lidské společnosti a jejího vztahu k přírodě. Dále je zkoumáno, jaké myšlenkové směry tento vztah formovaly a ovlivňovaly. Dále je pak představen filosofický systém Hanse Jonase, jakožto jeden hlavních prvků tvořící koncepci udržitelnosti. Jonasem pojatý etický řád je poté komparován s tradičně chápaným etickým řádem. Následně jsou představeny základní dokumenty, definující samotný pojem „udržitelnosti“.

Významná část práce je věnována ekonomickým aspektům udržitelného rozvoje – vlivu ekonomického růstu, konzumerismu, roli státu a zemědělské politiky EU. Tyto témata jsou podrobně vyložena a rozebrána, přičemž jsou rovněž nastíněna i možná východiska, a to jak vlastní, tak vybraných autorů, relevantních k dané problematice.

Klíčová slova: Udržitelný rozvoj, odpovědnost, enviromentální ekonomie

Ethical and economical aspects of the sustainable development

Abstract

Ethical and economic aspects of sustainable development are the central topic of this bachelor's thesis. In the first part, the reader is introduced to the historical development of human society and its relationship with nature. Furthermore, it is examined which schools of thought shaped and influenced this relationship. Next, the philosophical system of Hans Jonas is presented, as one of the main elements forming the concept of sustainability. The ethical order conceived by Jonas is then compared with the traditionally understood ethical order. Subsequently, basic documents defining the concept of "sustainability" are presented.

A significant part of the work is devoted to the economic aspects of sustainable development - the influence of economic growth, consumerism, the role of the state and EU agricultural policy. These topics are explained and analyzed in detail, while possible starting points are also outlined, both by the author himself and by selected authors relevant to the given issue.

Keywords: Sustainable development, responsibility, environmental economics

Obsah

1 Úvod.....	9
2 Cíl práce a metodika	10
2.1 Cíl práce	10
2.2 Metodika	10
3 Lidská společnost ve vztahu k přírodě	11
3.1 Vlivy zemědělské a průmyslové revoluce.....	11
3.2 Vztah člověka k přírodě	12
4 Etický rozměr enviromentalismu	16
4.1 Tradiční chápání etiky	16
4.2 Nové morální povinnosti	16
4.3 Nový imperativ.....	17
5 Udržitelný rozvoj.....	18
5.1 Historický vývoj koncepce udržitelnosti.....	18
5.2 Místní Agenda 21	19
5.3 Definice udržitelného rozvoje – tři pilíře udržitelnosti	20
6 Ekonomické aspekty udržitelného rozvoje	22
6.1 Egoismus a matematika jako základní principy ekonomie	22
6.2 Ekonomický růst	24
6.2.1 Ekonomický růst a jeho dopad na životní prostředí	29
6.3 Konzumerismus.....	30
6.4 Problémy moderního státu a zastupitelské demokracie	33
6.5 Úloha zemědělství v koncepci udržitelnosti	36
6.5.1 Specifika agrárního sektoru	36
6.5.2 Funkce agrárního sektoru.....	37
6.5.3 Ekologické zemědělství	37
6.5.4 Společná zemědělská politika a role EU v koncepci udržitelnosti	39
7 Závěr.....	43
8 Seznam použitých zdrojů	45
9 Seznam grafů	48

1 Úvod

Žijeme v době převratných vědecko-technických objevů, v době nevídané ekonomické prosperity, v době masivních sociálních proměn. V době, kdy se nic živé nemůže rovnat člověku, jehož moc je téměř bezmezná.

Navzdory tomuto až utopicky vyličenému obrazu současné doby, však čelíme krizi svou povahou a rozměrem zcela bezprecedentní a alarmující. Krizi, která ohrožuje nejen nás samé, ale i veškerý přírodní svět a potenciálně i lidské pokolení po nás příchozí. Jedná se o krizi svou povahou jak z pohledu etického, tak ryze z praktického či dokonce cynického o nesmírně závažnou. IPCC (Mezivládní panel pro změnu klimatu) uvádí, že probíhající klimatické změny jsou zásadním a vysoce naléhavým problémem. Zvýšené teploty, sucho, stoupající hladina moří i větší výskyt extrémních povětrnostních podmínek pak představuje jen zlomek toho, čemu v současnosti čelíme. Lidský druh navíc teprve před nedávnem nabytí poznání, že je jeho dosavadní rozvoj přímo závislý na čerpání přírodních zdrojů a navázané devastaci přírodních ekosystémů. Problémem není pouze ono plýtvání vyčerpatelných zdrojů, ale i nadměrná produkce odpadu, který naši planetu neúnosně zatěžuje. Z podstaty je jasné, že tento vývoj není možné udržet po dlouhou dobu. Takový druh vývoje je dlouhodobě neudržitelný a tedy nežádoucí. Tento problém se snaží aktivně řešit koncepce udržitelného rozvoje, která v sobě zahrnuje jak prvky ochrany životního prostředí, zohlednění etických povinností, tak i ideu podpory a rozvoje lidského společenství.

Toto téma se pak v posledních letech stalo v celosvětovém měřítku důležitým a často skloňovaným bodem politické i odborné diskuse. Není však výjimkou, že v očích laické veřejnosti bývá často přehlíženo či dokonce bagatelizováno. Cílem této bakalářské práce je obeznámení čtenáře s problematikou morální povinnosti, a faktorů z nichž tato povinnost plyne. Dále se pak práce zaměří na seznámení čtenáře s definicí koncepce udržitelného rozvoje a její historií. Především se ovšem práce bude věnovat ekonomickým aspektům tuto koncepci spolutvořící. Rozebráním ekonomických principů, které se podílejí na enviromentální krizi můžeme rovněž položit základ východiskům, snažících se tu samou krizi řešit. Věřím, že analýzou současných spotřebitelských tendencí, politických i ekonomických programů a dalších faktorů, kterým se tato práce bude věnovat, umožní čtenářům pochopení příčin a významu současné enviromentální krize. Protože jsem přesvědčen, že teprve z podrobného obeznámení a vymezení tohoto problému, může vzejít jeho možné řešení, že teprve uvědomění si vlastní zranitelnosti a vlastního pochybení může člověk dojít nápravě.

2 Cíl práce a metodika

2.1 Cíl práce

Cílem práce je obeznámení čtenáře s koncepcí udržitelného rozvoje. Výklad, komparace a vlastní kritické zhodnocení různých přístupů relevantních autorů k dané tématice. Zvláštní pozornost je věnována ekonomickým aspektům, problémům a východiskům.

2.2 Metodika

Ke zpracování práce byly použity především metody explanace a komparace relevantní odborné literatury a internetových článků. Analýza, vlastní úvaha a zhodnocení konkrétních otázek.

3 Lidská společnost ve vztahu k přírodě

V lidské historii můžeme zpozorovat celou řadu významných událostí, které výraznou měrou ovlivnily další vývoj světových dějin. Je ale pouze pár, kterým se podařilo zcela pozměnit dosavadní zažitý pořádky a na první pohled neměnný a nedotknutelný přírodní, potažmo společenský řád. Konkrétně zmiňme dvě, bez jejichž alespoň částečného poznání nemůžeme pokračovat k meritu této práce – eticko-ekonomickému rozboru koncepce udržitelnosti.

3.1 Vlivy zemědělské a průmyslové revoluce

První z řečených převratných změn – revolucí, se odehrála přibližně před 10 000 lety a podle svého obsahu dostala název „zemědělská“. V té době totiž původně kočovné lidské společenství, živící se výhradně sběrem a lovem, začalo přecházet na usedlý způsob života. Ten byl naopak založený na zemědělství, tedy cílevědomém pěstování a kultivaci původně divokých plodin, především pak pšenice. Nově vznikající pšeničná pole si vyžadovala neustálou péči ze strany člověka, proto v jejich blízkosti začala vznikat první stálá lidská sídliště. Společně s pšenicí, hrachem či čočkou začala být domestikována i zvířata. Konkrétně kozy, ovce a později i koně. Nabízí se položit si otázku, zda byl tento pokrok skutečně posunem směrem vpřed a zdali přinesl kýžený efekt blahobytu a s ním spjaté lepší bytí? Dle Harariho byl totiž život zemědělce nesrovnatelně náročnější a strastiplnější, než život lovce a sběrače (Harari, 2018, s 99-104). Životní obtíže jedinců však byly na druhé straně vyváženy celkovým populačním rozmachem lidského druhu, který se v podstatě dodnes nezastavil. Přejít k zemědělství totiž lidstvu nabídl kvantitativně výhodnější zdroj potravy, který byl s to uživit nesrovnatelně více jedinců, než lov a sběr. Nomádský způsob života navíc neumožňoval výchovu většího počtu dětí najednou. Vedle enormního růstu počtu lidí, závratně rostly i populace člověkem pěstovaných plodin a chovaných hospodářských zvířat.

Josef Veselý trefně konstatuje, že zemědělská revoluce vyvolala nekonečný řetězec proměn a vkročení člověka na cestu k budoucímu ovládnutí přírody. K tomu však stále vedla poměrně dlouhá cesta. V době prvních zemědělců lidé přestali být podle Veselého pouhými příživníky přírody, stali se svéprávními partnery.

Druhou revoluci nazýváme „průmyslovou“. Její počátek se symbolicky připisuje roku 1784, tedy roku zkonstruování parního stroje Jamesem Watem. Právě tento úchvatný technologický vynález předznamenal příchod nového období vymezeného právě tímto datem, táhnoucím se do dnešních dní, též nazývaným podle Crutzena a Stoermera *antropocén* (Moldan,

2015, s. 15). Stejně jako revoluce zemědělská, se i ta průmyslová vyznačuje zásadní proměnou života lidí v každém jeho aspektu. Avšak podstatný rozdíl mezi oběma revolucemi můžeme spatřit v rychlosti nastolování klíčových proměn. Zatímco zemědělství se v globálním měřítku ujímalo tisíce let, antropocén je charakteristický svou výraznou dynamičností: zásadní změny často přichází náhle, tempo vývoje je navíc neobyčejně rychlé.

Samotnou podstatu průmyslové revoluce představuje ovládnutí fosilních paliv a osvojení si dovednosti generovat pomocí nich energii, kterou je následně lidstvo schopno efektivně využít k vlastnímu prospěchu. Například mechanická energie byla do doby vynálezu parního stroje zcela výhradně generována lidskou, či zvířecí silou. Dopady tohoto epochálního objevu jsou přímo nezměrné. Vznik a rozvoj nových vědních oborů, kapitalismu, demokracie, průmyslu, energetiky, dopravy, globalizace a výrazné prohloubení populačního růstu. To je jen velice stručný výčet oblastí, na které měla průmyslová revoluce bezprostřední vliv, či dokonce stála za jejich vznikem. Některým z nich budeme později věnovat zvláštní pozornost.

V neposlední řadě nám však ještě zbývá zmínit nově vnímaný vztah člověka k přírodě. Přistoupíme-li na dřívější vyobrazení Josefa Veselého jakožto svéprávného partnerství, je smutnou pravdou, že v nastoupivším období *antropocénu*, se z něj stává krutá lidská nadvláda, založená na vykořisťování a ničení veškerého přírodního světa. Co ale způsobilo odcizení se od přírody, které je podle Erazima Koháka zdrojem soudobé ekologické krize?

3.2 Vztah člověka k přírodě

V 16. a 17. století v lidské společnosti převládá názor, že příroda je pouze jakousi surovinou či nástrojem, jehož primárním účelem je vykonávat službu člověku. Viníka vzniku tohoto přesvědčení musíme podle Nováčka hledat mimo jiné i v působení rychle se rozvíjejících vědních oborů jakými byly například fyzika, matematika, či biologie. Galileo, Descartes, Kant, Newton. Tito a mnoho dalších velikánů onoho věku svými převratnými objevy na poli vědy, techniky a poznání možná napomohli k našemu vědomému odtržení se od přírody.

Podle Erazima Koháka změna ve vnímání mimolidského světa přichází s nástupem osvícenství, které vyvyšuje harmonii Božího plánu na úkor pokleslosti přírody (Nováček, 2011, s. 221-222). Jakožto protipólem osvícenství vzniklo na přelomu 18. a 19. století romantické hnutí. Velebením přírody v romantickém výtvarném umění, literatuře ba dokonce filosofii můžeme zároveň shledávat i počátky snah o její ochranu (Moldan, 2015, s. 88).

Dalším významným faktorem, který napomáhal k dřívějšímu vnímání účelu přírody jako lidského nástroje, je podle Nováčka i sama křesťansko-židovská tradice, na jejímž základe stojí kultury západního světa. Ta totiž hierarchicky rozděluje všechna (boží) stvoření

v posloupném vztahu: Bůh – andělé – člověk – příroda. Důvodem nadřazenosti člověka nad ostatními žijícími tvory je v jejich případě absentující nesmrtelná duše (Nováček, 2011, s. 222). Podle Moldana však jde o bazální nepochopení křesťansko-židovských principů. Dle jeho názoru křesťanské učení považuje přírodní svět za jakési „léno“, které je člověku Bohem propůjčeno do správy. Člověk s ním pak má moudře nakládat a chránit vše živé i neživé, za stav přírodního světa nese lidstvo plnou odpovědnost. Tento výklad v roce 1991 přímo potvrdil i papež Jan Pavel II. v encyklice *Centesimus*, kde poukázal na „*problém konzumerismu a velmi znepokojivou otázku ekologie, která s ním těsně souvisí.*“ Tento ekologický problém se pak zakládá na antropocentrickém omylu, z něhož plyne chybné přesvědčení o domněle oprávněné možnosti nedisciplinovaného spotřebovávání přírodních zdrojů i Země samotné. Člověk přitom zapomíná, že se tak děje zcela výhradně na základě prvotního daru od Boha. Tento dar nesmí člověk svévolně zneužívat, avšak ochraňovat a rozvíjet. (Moldan, 2015, s. 292).

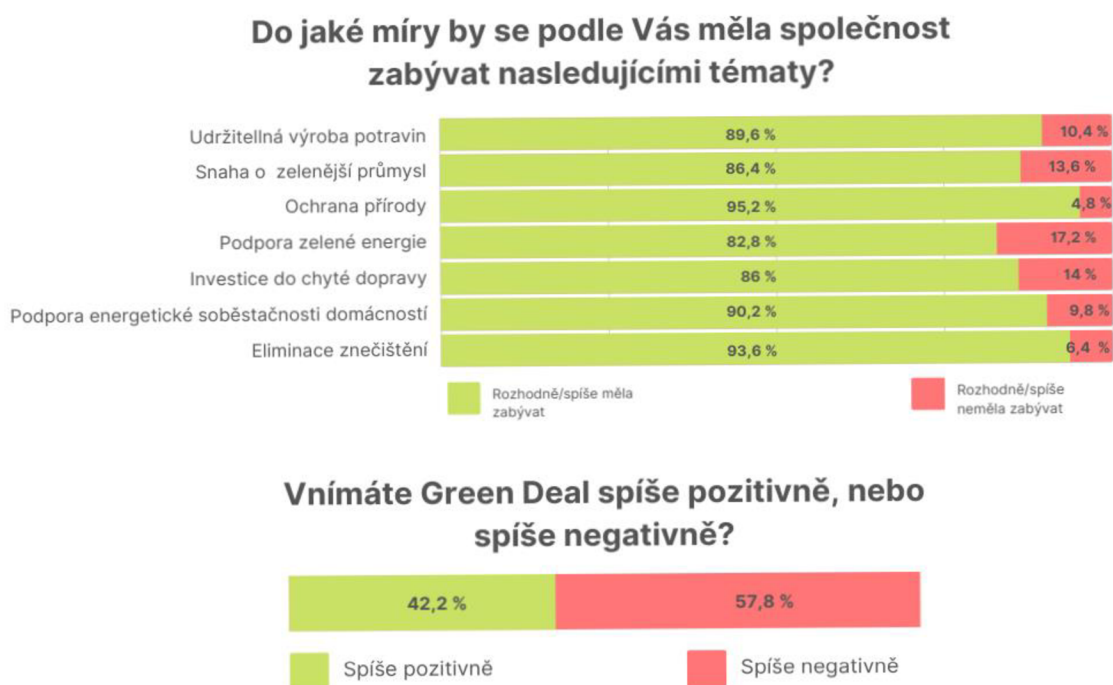
Nováček také poukazuje na teze Henryka Skolimowskiho, který naopak považuje soudobé postoje konzumní společnosti vedoucí k ničení až sebezničení, za následek etického vakua, který kolem nás vytváří etický relativismus¹ (Nováček, 2011 s. 224).

Významnou zásadou, jak sloučit lidské jednání se základními přírodními principy, je opuštění od konzumerismu, respektive přesun od hodnot materiálních k hodnotám nemateriálním. V 70. letech 20. století se uskutečnil výzkum vedený Ronaldem Inglehartem. Ten došel k závěru, že společnost ve svých prioritách pomalu začíná tíhnout od hodnot materiálních právě k hodnotám postmateriálním. Tato tendence byla zaznamenána především u mladší věkové kategorie a v ekonomicky vyspělejších státech. I přes to, že se na první pohled může jednat o pozitivní trend, musíme, jak poznamenala Hana Librová, uvážit jedno z hlavních úskalí dané studie. Jedná se totiž o dotazníkové šetření, nasbíraná data nemusí relevantně vypovídat o tom, jak se respondenti skutečně chovají, vyjadřují pouze jejich slovní odpovědi (Nováček, 2011, s. 225).

Nováček na druhé straně tvrdí, že se společnost ve 21. století (minimálně v postkomunistických státech) odklání nazpět k hodnotám materiálním. Věří, že lidé nevnímají enviromentální problematiku jako jednu ze svých priorit, v popředí stojí otázky ekonomické a bezpečnostní. (Nováček, 2011, s. 226). Toto tvrzení však musíme brát s určitou rezervou, neopírá se totiž o odborné práce či výzkumy, avšak pouze o autorův intuitivní pocit.

¹ Etický relativismus je filosofický postoj, který popírá možnost vytvoření trvalých a univerzálních principů v morálce. Volbu etických priorit chápe jako ryze individuální záležitost.

Ač jde o teorii postavenou na velmi nejistých základech, nesmírně zajímavě znějí v jejím kontextu výsledky nedávného průzkumu společnosti Omnicom Media Group, mapující postoje Čechů k ochraně životního prostředí a udržitelnosti. Z výzkumu vyplývá, že naprostá většina občanů vnímá témata spjatá s udržitelností a enviromentalismem jako podstatné. Například 95 % respondentů vyslovilo podporu ochraně přírody, 93 % dotazovaných si myslí, že by se společnost měla zabývat tématem minimalizace, či úplné eliminace znečištění ovzduší, vody a půdy. Pozoruhodně se však staví ke strategickému plánu Evropské komise Green Deal. Pozitivně se ke Green Dealu totiž staví pouhých 42,2 % dotazovaných. Jak je tedy možné, že se společnost staví negativně k politickému programu, který má za cíl aktivně řešit enviromentální problémy, které zároveň pokládá za významné?

Graf 1 - Dotazníkové šetření přístupu lidí k otázkám udržitelnosti; vlastní zpracování; zdroj dat: <https://www.mediaguru.cz/clanky/2022/04/cesi-green-dealu-nefandi-zelena-temata-ale-rozhodne-resit-chteji/>

Dle mého názoru možnou roli sehrává právě politický charakter Green Dealu. Část obyvatelstva ho může zavrhnout apriorně na základě negativního vztahu k samotné Evropské unii, či na základě fabulací a hanobení ze strany politických subjektů, vymezujících se právě proti EU a společné evropské politice. Druhotně bychom však měli vzít v potaz i Nováčkův předpoklad. Tedy, že i přes relativní společenskou podporu řešení enviromentálních problémů, řada lidí upřednostní svoje ekonomické jistoty před aktivní aplikací politických programů, snažících se o ochranu životního prostředí.

At' už je oním primárním důvodem separace lidského druhu od přírodního světa vědecký pokrok, náboženství, hodnotová prázdnota, či jiný dosud nepoznaný aspekt, důležité je uvědomění si naléhavosti daného problému a snaha o jeho nápravu. Jako důležitým podkladem pak musí sloužit nově vymezený zavazující morální rámec.

4 Etický rozměr environmentalismu

Jak tvrdí německý filosof Hans Jonas, dřívější zásahy lidské společnosti do přírody byly v podstatě povrchní, nikterak nenarušovaly její pevně stanovenou rovnováhu. Teprve s enormním technicko-vědeckým vývojem posledních dvou století lidstvo pojalo obrovskou moc. Moc vytvářet, ale především ničit. Právě proto musí s nově nabytou mocí jít ruku v ruce i nově nabytá **odpovědnost**. Dřívější pojetí morálky nemá vlivem změněné povahy lidského jednání v současnosti smysl. Cílem je tedy odvození nových etických principů a hodnot a jejich vhodné uvedení do praxe (Jonas, 1995, s. 22).

4.1 Tradiční chápání etiky

Pro tradiční pojetí etiky jsou typické dva základní znaky: 1) **Antropocentrismus** – předmětem etického zkoumání je zcela výhradně vztah člověka k jinému člověku (popřípadě vztah člověka k sobě samému), jakékoliv jiné objekty než člověk nejsou v tomto pojetí morálně zohledňované.

2) **Časově-místní omezení** – etice podléhající jednání má velmi omezený charakter. Dopady onoho jednání totiž zasahují pouze do současnosti, výjimečně do bezprostřední budoucnosti. Kauzální řetězec z tohoto jednání plynoucí není nikterak uvažován, či je zcela ponechán náhodě. Stejně tak jak časově, je dosah lidské činnosti limitován i místně. O dobrém či zlém chování je rozvažováno ve vztahu s prostorově blízkými lidmi: setkávají se jako sousedé, přátelé či nepřátelé, silný, slabší apod. Zkrátka všichni účastníci morálního řádu jsou současníky společné přítomnosti (Jonas, 1997, s. 24–26). O morálním posuzování potřeb budoucích, dosud nenarozených generací lidí nemůže být v tradičním pojetí etiky řeč.

Tyto znaky však dnes tvoří spíše jakési překážky, jejichž vinou nemůže tradiční etický řád vhodně reflektovat soudobě změněný dosah lidských činů. Hybnou silou změn je příchod moderní techniky, která zásadně přeměnila povahu lidského jednání, přišla s objekty a možnostmi zcela novými, jenž dřívější morální rámec již nemůže pojmout (Jonas, 1997, s. 27).

4.2 Nové morální povinnosti

Zásadní průlom v pojetí etiky nastal s připuštěním vlastního morálního nároku přírody. Podle Jonase má příroda sama o sobě plné právo na svou integritu. Povinností člověka je pak na druhé straně toto právo respektovat a nenarušovat, ba dokonce nese plnou odpovědnost za jeho ochranu. Samotná hodnota přírody pak plyne z jejího (na člověku nezávislém) účelu. Tím prvotním účelem, jenž příroda dává najevo, je zplození života – tedy život sám (Jonas, 1997, s.

117). Uznáním předpokladu, že příroda sama o sobě přechovává morální hodnoty, padá ono antropocentrické vymezení dřívějších etických principů.

Druhá forma etické odpovědnosti plyne z předpokladu, že máme povinnost zachovat svět vhodný pro kvalitní život budoucím generacím lidského rodu. Naše současné, často nerozvážené chování v kombinaci s nabytou mocí a novým dosahem našeho jednání tento základní předpoklad totiž zcela reálně ohrožuje. Vytváří se tedy morální závazek vůči světu budoucímu a budoucnosti lidského druhu, jehož existence je obecně morálně chápána jako bezpochyby lepší než jeho neexistence (Jonas, 1997, s. 33). Pomíjí tedy i časově-místní omezení tradičního etického řádu, etické významnosti nabývají lidé a jejich potřeby, jenž nespádají do světa současného.

4.3 Nový imperativ

Jonas v souvislosti s těmito nově chápanými povinnostmi vymezil i nový (Kantem inspirovaný) imperativ, který by byl souměřitelný s potenciálním dosahem lidské moci: „*Jednej tak, aby účinky tvého jednání byly slučitelné s trváním skutečně lidského života na Zemi*“. Tento nový imperativ přitom říká, že jedinec může chtít dát v přednost své osobní přítomné dobro před dobrem budoucím, avšak nesmí ohrozit možnost existence budoucích kvůli existenci současných, nebo být jen tuto možnou neexistenci riskovat. Teoretické zdůvodnění, proč máme morální závazek vůči doposud nejsoucímu je při nejmenším obtížné, Jonasův imperativ jej primárně přijímá jakožto axióm. Nový imperativ se také v daleko větší míře zaměřuje na veřejnou politiku, namísto soukromého jednání (Jonas, 1997, s. 35–36).

Toto nové pojetí lidské morálky, založené na **dalekosáhlé odpovědnosti** dává lidstvu pevný etický základ ve snaze vybudování vhodného lidského společenství, které existuje plně v soužití s přírodou a nově odvozenými etickými principy – tuto ideu se snaží uvést v praxi koncepce udržitelného rozvoje.

5 Udržitelný rozvoj

5.1 Historický vývoj koncepce udržitelnosti

K důslednému pochopení koncepce udržitelného rozvoje si musíme napřed objasnit jeho historický vývoj. Nejde totiž o pevně danou, dogmatizovanou ideologii. Podstata udržitelného rozvoje se v čase příliš nemění, základní postoje a nutnost řešení problému zůstávají stejné, nicméně samotné dílčí cíle a plány se postupně rozvíjejí a konkretizují.

Diskuse týkající se ochrany životního prostředí a jeho souvztáznosti s ekonomickým růstem se na mezinárodní úrovni poprvé otevřela ve Stockholmu 5. července 1972 na Konferenci OSN o životním prostředí. Na tuto znepokojivou skutečnost upozornil již dříve téhož roku počítačový model, jehož výsledky byly uvedeny v knize manželů Meadowsových *Meze růstu*, publikované Římským klubem. Studie varovala o paralelním vývoji ekonomického výkonu, mírou čerpání světových přírodních zdrojů, a kontinuálním znečišťování životního prostředí. Povaha vývoje je navíc exponenciálně rostoucí s roční růstovou mírou přibližně 5 %. Takový vývoj je pak z principu neudržitelný, fyzická omezení planety dlouhodobě dosavadní tempo růstu neumožní. Jediným vhodným řešením je podle autorů studie omezení samotného hospodářského růstu (Moldan, 2015, s. 88-91).

Popsaný problematický vztah mezi ekonomickým růstem a jeho nepříznivými dopady na životní prostředí na Stockholmské konferenci vyřešen nebyl. Konference však dala možnost vzniku platformy, na jejímž základě se po celém světě začaly etablovat instituce zabývající se tématem udržitelnosti. Dalším, mimořádně důležitým výstupem Stockholmské konference byl vznik dokumentu nazvaný *Deklarace Konference Organizace spojených národů o životním prostředí*. I přes jeho poměrnou stručnost a nekonkrétnost jednotlivých bodů se jedná o ústřední dokument, který se stal východiskem pro budoucí vývoj mezinárodního i národního práva v oblasti ochrany životního prostředí a obecně v pojetí koncepce udržitelného rozvoje. Deklarace je strukturalizována do tří částí, přičemž obsahem té třetí je 26 principů. Ty formulují základní vize, věnující se zvláštní odpovědnosti lidí za ochranu přírody, vzděláním a osvětou obyvatel v enviromentální oblasti, nebo například regulací produkovaných toxických látek poškozující přírodní ekosystémy.

V roce 1987 vydala Světová komise Organizace spojených národů pro životní prostředí a rozvoj (WCED) studii *Naše společná budoucnost*. Řešení podle této zprávy netkví v omezování hospodářského vývoje, ale naopak v jeho podpoře a urychlení. Je však nezbytné, aby došlo ke změně jeho samotné povahy a stal se trvale udržitelným (Moldan, 2015, s. 94).

Dokument rovněž definoval udržitelný rozvoj jako „*takový rozvoj, který naplňuje potřeby přítomných generací, aniž by ohrozil schopnosti budoucích generací naplňovat potřeby své.*“ Tato definice sama o sobě je však nedostačující a nepřesná. Není jí vytýkána pouze antropocentrická orientace, ale především vágnost, neurčitost obsahu a absence faktického vymezení lidské potřeby, na čemž celá definice stojí. (Nováček, 2011, s. 217) *Naše společná budoucnost* však představuje jeden z řady důležitých milníků, který posouvá celkové pojetí koncepce udržitelného rozvoje. Navzdory již zmíněným výtkám jde především vzhledem v zohlednění potřeb budoucích generací o významný etický průlom v oblasti politického chápání společenského vývoje. (Moldan, 2015, s. 94)

Celkové, zatím spíše abstraktně popsané pojetí udržitelného rozvoje bylo nezbytné podrobněji rozpracovat a především konkretizovat. To se alespoň částečně podařilo roku 1992 na tzv. Summitu Země, konferenci pořádanou OSN v brazilském Rio de Janeiro. Konference vyústila v přijetí několika mezinárodních úmluv a dokumentů, mezi nimi i *Deklarace Konference OSN o životním prostředí a rozvoji* a akčním plánu nazvaným *Agenda 21*. Ten ideově navazuje na předcházející deklarace OSN. Například potvrzuje tezi zprávy *Naše společná budoucnost*, která tvrdí, že jediné možné řešení je v pokračování a podpoře hospodářského vývoje. Jeho změna však musí spočívat v omezení materiální výroby a spotřeby čili zmenšení světového konzumu. Ten musí být nahrazen kvalitativním rozvojem, který povede ke zvýšení lidského blahobytu a současně k šetření přírodních zdrojů. Obecně Agenda 21, stanovuje konkrétní kroky a cíle směrem k udržitelnému rozvoji, snaží se podrobněji vymezit, co udržitelný rozvoj představuje a zaobírá se také souvisejícími sociálně-ekonomickými problémy. Jakými jsou například chudoba, dostupnost zdravotní péče a potravin v rozvojových zemích, či posilování úlohy sociálních skupin (ženy, děti, domorodí obyvatelé atd.). I přes to, že se jedná o komplexně a obsahově detailně zpracovaný dokument, kritice ze strany odborné veřejnosti se nevyhnul. Moldan dokumentu například vyčítá „*techmokratický a preskriptivní charakter, který nebere příliš ohled na rozhodující aspekty lidské a politické.*“ (Moldan, 2015, s. 94) I přes kritiku je význam Agendy 21 značný, jedná se o důležitý článek ve vývojovém řetězci koncepce udržitelného rozvoje, volně na něj navazuje řada dalších programů, projektů, a prohlášení např.: *Deklarace tisíciletí*, či *Rozvojové cíle tisíciletí*.

5.2 Místní Agenda 21

Zavádění *Agendy 21* na místní úrovni je jedním ze základních nástrojů, pomocí kterého lze uvést myšlenky a cíle udržitelnosti do praxe. Tento proces je popsán ve 28. kapitole. V ní se konstatuje, že „*velké množství problémů má své kořeny na úrovni místních aktivit*“, v nich

pak tkví i jejich řešení. Klíčem je zlepšení regionální správy věcí veřejných zejména tím, že se do rozhodovacího procesu bude přímo zapojovat místní společnost – obyvatelé, podnikatelé, neziskové organizace, spolky apod. Vzájemnou spoluprací regionálních samosprávních celků a participací veřejnosti lze nejlépe naplánovat takový rozvoj obce, města či regionu, který bude zároveň plně korespondovat s principy udržitelného rozvoje. Zjednodušeně lze tedy říci, že hlavním cílem je zajištění takového lokálního rozvoje, který povede k celkovému zlepšení kvality života místních obyvatel a zefektivnění fungování veřejné správy za současné aktivní ochrany životního prostředí.

5.3 Definice udržitelného rozvoje – tři pilíře udržitelnosti

Jak tedy v dnešní době nejlépe chápat koncepci udržitelného rozvoje? Již jsme zmínili, že samotná definice je poněkud problematická, možných výkladů je hned několik. Každý z nich však trpí jistými nedostatky a v současnosti nepanuje zcela jasný konsensus na přesném a jednotném znění. Na klíčových premisách však ano. Je to snaha o ochranu životního prostředí, morální odpovědnost za kvalitní život příštích generací a snaha o minimalizaci konzumu. S tím je spjatá i vhodná transformace globálního hospodářství při zachování současného ekonomického blahobytu. V současnosti zřejmě nejvíce přijímaný koncept udržitelnosti stojí na třech jednotlivých pilířích: **ekonomickém, ekologickém a sociálním**. Žádný z nich není vůdčí, všechny tři mají stejnou váhu. Základním východiskem je pak mezi nimi nacházet vhodnou rovnováhu a propojenost (Moldan, 2015, s.98).

Sociální pilíř se zaměřuje na budování stabilní a soudržné lidské společnosti, založené především na spravedlnosti, odpovědnosti a vzájemném respektu. Důraz je mimo jiné kladen i na potlačení diskriminace na jakékoli úrovni. S tím je spjatá podpora rovného přístupu ke všem sociálním skupinám, omezení chudoby, podpora vzdělávání a aktivní občanské angažovanosti na správě věcí veřejných.

Primárním cílem environmentálního pilíře je ochrana životního prostředí před negativními dopady lidského jednání, zachování biodiverzity, zajištění šetrnosti při těžbě a spotřebě neobnovitelných zdrojů. Celá řada lidských činností je nějakým způsobem regulována, či definována, ať už vyhláškami, předpisy, nebo zákony (např. Zákon č. 114/1992 Sb. O ochraně přírody a krajiny, Vyhláška č. 395/1992 Sb., atp.). Z hlediska každodenního života jsou však tyto zásahy spíše okrajové, naprostá většina lidského rozhodování žádné kontrole, či usměrňování ze strany státu nebo jiné instituce nepodléhá. Proto je důležité, aby bylo environmentální kritérium uplatňováno výhradně ze svobodné vůle. Toho lze dosáhnout pouze

zakotvením těchto konkrétních hodnot do již zmíněného nově vnímaného morálního řádu. Z tohoto důvodu je nedílnou součástí rozměru environmentálního též rozměr etický.

Pilíř ekonomický zahrnuje veškeré hospodářské aktivity lidstva. Řeší otázky týkající se procesu produkce a spotřeby, a tedy obecně vztahu ekonomického růstu a negativních dopadů na přírodu. Všeobecně se považuje za podstatné zachovat současný ekonomický blahobyt. Je však nezbytné omezit tvorbu odpadů², způsobující obrovskou škodu na životním prostředí a enormní ztrátu přírodních zdrojů. Rovněž je zapotřebí minimalizovat celkový objem konzumu a efektivněji využívat transportu statků a služeb. Jednou z hlavních myšlenek je vytvoření cyklického hospodářství, které je založené na systematickém znovuvyužívání zdrojů a využití generovaného odpadu jakožto plnohodnotného výrobního vstupu.

² Za odpad nepovažujeme pouze běžný komunální odpad, z pravidla končící na skládkách či ve spalovnách, ale i emisi skleníkových plynů a jiných toxických látek, znečišťující ovzduší a vody.

6 Ekonomické aspekty udržitelného rozvoje

Položili jsme tedy nový etický rámec, pevně zavazující naše současné i budoucí jednání. Rovněž jsme se, i přes zřejmé obtíže, pokusili nastínit definici udržitelného rozvoje a stěžejní dokumenty tuto koncepci tvořící. Obrátme nyní svou pozornost k problémům a řešením svou povahou převážně ekonomickým. K tomu nám však etické poznatky nabyté z předchozí části textu výborně poslouží. Ekonomie je totiž s etikou pevně spjata, v mnohém se tyto vědní disciplíny navzájem ovlivňují, v jiném zase doplňují. Stejně tak si při výkladu ekonomického pojetí udržitelnosti místy musíme vypomoci i ve vodách politologie.

6.1 Egoismus a matematika jako základní principy ekonomie

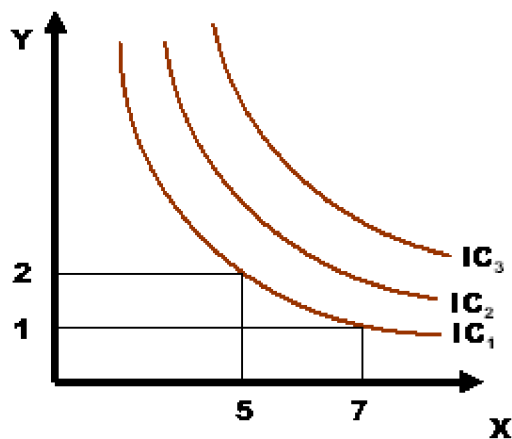
Odbornou i laickou veřejností vnímané ideální hospodářské zřízení se zákonitě v čase zcela zásadně liší. Není v našich silách a konec konců ani cílem této práce, podrobné rozebrání všech dějinných změn, ekonomických škol a názorů. Jistý historický exkurz je však k pochopení soudobého ekonomického myšlení nezbytný. Zlomovým obdobím byl přelom 18. a 19. století. Vedle již zmíněné průmyslové revoluce a s ní spjaté industrializace a transformace globálního hospodářství, to bylo i narození skotského myslitele Adama Smithe. Na tezi tohoto osvícence totiž vyrostla koncepce kapitalismu a po právu ho považujeme za otce současného ekonomického myšlení.

Smith ve své knize *Bohatství národů*, na rozdíl od středověké a raně novověké představy o bohatství, jako v podstatě neměnné veličině (konstantě), kdy k zbohatnutí mohlo dojít jen na úkor ochuzení druhých, postavil své myšlenky na principu ekonomického růstu. Ten je založen na předpokladu, že vhodným reinvestováním zisků zpět do výroby se ekonomický efekt zvyšuje a s ním roste i celkové bohatství, ze kterého těží celá společnost. Výrobce vložené zisky do zvýšení produkce mu poskytnou větší příjmy, zároveň však i více pracovních míst, více možností k obživě pro ostatní občany. Tak vzniká představa o generování osobního zisku, který zároveň prospívá všem. Zbohatnutí jednoho dává možnost zbohatnout i druhým, byť relativně méně. (Harari, 2018, s. 376-377)

Moderní, Smithem pojaté hospodářství je tedy podmíněno racionálním chováním producentů, snažících se o maximalizaci svých zisků na straně jedné, a racionálním chováním spotřebitelů usilujících o maximalizaci svého osobního užitku na straně druhé. V obou případech pak můžeme hovořit o chování zcela výhradně sobeckém, v centru zájmu se nachází převážně osobní prospěch. Historicky se teorie užitku spotřebitele rozdělila na dva vůdčí přístupy:

1) **Kardinalistická teorie**, která předpokládá, že užitek je měřitelný a matematicky vyjádřitelný. Spotřebitel pak uzpůsobuje své spotřební chování (tj. spotřebovávání daného statku či služby) k tomu, aby dosáhl svého optima neboli *bodu nasycení*. K tomu dochází ve chvíli, kdy celkový užitek spotřebitele (TU) dosáhl svého maxima, respektive jeho mezní užitek (MU) se rovná nule. To platí v případě, kdy užitek měříme přímo v užitcích. Měříme-li užitek nepřímo, například penězi, optimum pak nastává v situaci, kdy mezní užitek je shodný s cenou statku ($MU = P$) (Brčák, Sekerka, Svoboda, 2010, s. 70–77)

2) **Ordinalistická teorie** považuje užitek, vzhledem k jeho vysoké subjektivitě, za neměřitelný. Zároveň předpokládá, že se spotřebitel rozhoduje vždy mezi kombinacemi různých statků. Tyto kombinace se znázorňují na tzv. *indiferenční křivce spotřebitele*. Jelikož spotřebitel usiluje o co nejvyšší možný dosažitelný užitek, vybírá takovou kombinaci statků, která leží v síti indiferenčních křivek nejdále od počátku a zároveň mu takový výběr umožní jeho rozpočtové omezení. (Brčák, Sekerka, Svoboda, 2010, s 78-82)

Graf 2- Síť indiferenčních křivek, zdroj:
https://cs.wikipedia.org/wiki/Indiferen%C4%8Dn%C3%AD_k%C5%99ivka

Oba tyto přístupy pak de facto vycházejí z učení hédonistů, stavějících na rozumu a pragmatismu. (Sedláček, 2009, s. 162). Všichni významní ekonomové, navazující na Smithovo učení pak bezděky egoismus považují za nutnou součást kapitalistického systému. Toto přesvědčení ale rozporuje Tomáš Sedláček, který upozorňuje na skutečnost, že sám Smith ve své druhé, respektive první (a často opomíjené) knize *Teorie mravních citů* vyzdvihuje principy v lidské přirozenosti, které „způsobují jeho zájmy na osudu jiných lidí, jejichž štěstí je pro něj nezbytné, aniž by mu z něj plynul jakýkoliv užitek“ (Sedláček, 2009, s. 216). Je zářezující, že tato, nebál bych se říci altruistická tendence v přirozeném lidském chování, je pak v soudobém liberálně ekonomickém učení z velké části opomíjena.

Zároveň jde podle mého názoru o zcela zásadní myšlenku i ve vztahu člověka k přírodě. Může-li být člověk zainteresován na osudu a štěstí jiného člověka, z něhož mu neplyne žádný

užitek, v kontextu Jonasem pojaté morálky pak toto místo bezpochyby může zaujímat i sama příroda. Její ochrana tak není „pouhým“ etickým závazkem, stává se racionálně opodstatněným ekonomickým pravidlem.

Přiznávám, že toto poselství se však v soudobé ekonomické teorii dá ukotvit jen stěží. Jak Sedláček sám poukazuje, „[...] *dnešní ekonomické myšlení [se] rodilo z lůna determinismu, kartesianismu, matematizujícího racionalismu, hédonismu a zjednodušeného individualistického utilitarismu.*“ Vliv matematiky na ekonomii je nesporný, ze všech ostatních humanitních věd je zdaleka největší. Sedláček pak za matematizací ekonomie považuje snahu o dosažení neotřesitelné, exaktní jednoty. Dodává, že díky ní se dají vyvodit univerzální pravidla, poskytuje jednoznačné výsledky a je tudíž nerozporná. (Sedláček, 2009, s. 190-191) Na druhou stranu však představuje i jistou překážku, která do určité míry znemožňuje do ekonomické teorie včlenit aspekty etického rázu, tak nezbytné a významné pro otázku udržitelného rozvoje. Znemožňuje také efektivně zohlednit a analyzovat všechny skutečnosti, formující současnou ekologickou krizi. V žádném případě však nemám v úmyslu a ani ambici zpochybňovat či bořit ekonomicko-matematické modely a vzorce. Exaktnost matematiky, dodává ekonomii potřebný řád a tím i zaručenou důvěru lidí. Právě důvěra je nezbytná pro uchování ekonomických systémů. Harari v tomto směru hovoří o tzv. *Imaginárním řádu*. Jeho intersubjektivní charakter dává lidstvu možnost globální a ucelené spolupráce, která je bez nadsázky nutnou podmínkou pro současné přežití. (Harari, 2015, s.128-140)

Pro enviromentální ekonomii, jejímž ústředním tématem je právě otázka udržitelnosti, představuje matematika jak určitou překážku, tak užitečného průvodce, který jí brání zabloudit do hájemství čirých spekulací. Respektováním jejího imaginárního řádu jí tak dává možnost nabytí určité věrohodnosti.

6.2 Ekonomický růst

Český environmentalista a sociolog Jan Keller ve své knize *Až na dno blahobytu* explicitně uvádí tři základní činitele, které negativně až devastačně působí na životní prostředí. Jsou jimi princip ekonomického růstu, princip pasivní demokracie a princip konzumního životního stylu. Zřeknutí se těchto principů je pak dle jeho názoru jediným možným řešením enviromentální krize. (Keller, 2010, s. 14) Můžeme spatřit zřejmou disonanci mezi tímto Kellerovým tvrzením a obecně přijímanou představou. Připomeňme studii *Naše společná budoucnost*, která nepovažuje omezování ekonomického rozvoje za žádoucí, naopak apeluje na jeho podporu.

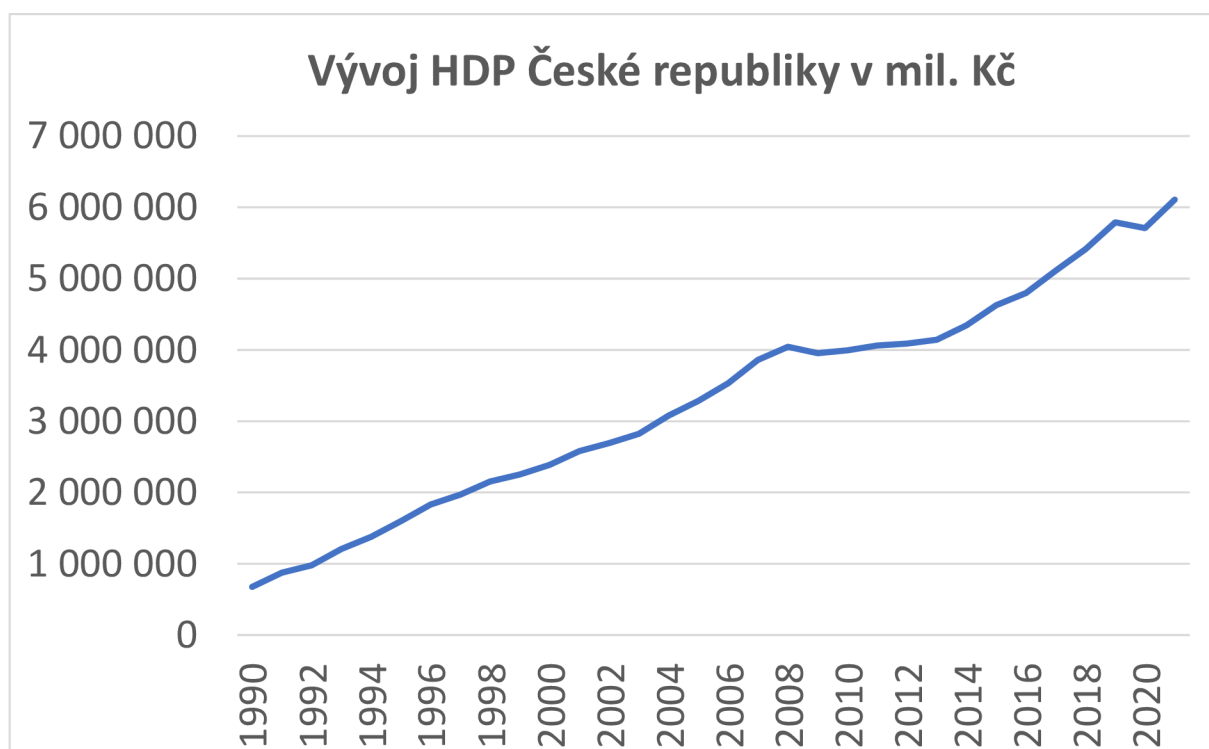
Ekonomický růst můžeme statisticky vyjádřit makroekonomickým ukazatelem **hrubého domácího produktu (HDP)**. Ten lze definovat jako tržně vyjádřenou hodnotu veškerých statků a služeb vyprodukovaných na daném území za daný čas. Ukazatel HDP přitom v sobě zahrnuje i nepřímé daně jakými jsou například DPH či spotřební daň. Naopak je z něj vyjmuta hodnota meziprojektu, zahrnuje pouze hodnotu produktu finálního čili výrobku prodanému konečnému uživateli (Brčák, Sekerka, 2010, s. 17). Rozlišujeme tři způsoby výpočtu HDP:

- 1) **Produkční**, nebo také **výrobní metoda**, je založena na součtu hrubé přidané hodnoty (HPH) ve všech odvětvích národního hospodářství a čistých daních na produkty. Hrubou přidanou hodnotu pak zjistíme poměrně snadno, a to prostým odečtením mezipotřeby od hrubé produkce.
- 2) **Důchodová metoda** tkví v součtu všech prvotních důchodů za národní hospodářství.
$$\text{HDP} = \text{mzdy} + \text{renty} + \text{čisté úroky} + \text{zisky} + \text{nepřímé daně} - \text{dotace} + \text{amortizace}$$
- 3) **Výdajová metoda** spočívá v součtu výdajů všech ekonomických subjektů (domácnosti, firmy, stát, zahraničí). Konkrétně pak v závislosti na typu subjektu rozlišujeme čtyři druhy výdajů: výdaje domácností na spotřebu C, hrubé soukromé investice I, vládní výdaje na nákup statků a služeb G a čistý export NX, tj. rozdíl mezi exportem a importem. (Brčák, Sekerka, 2010, s. 18)

$$\text{HDP} = C + I + G + NX$$

I přes to, že je postup výpočtu u každé metody odlišný a využívá jiných vstupních informací, konečný výsledek zvolený postup neovlivní. Respektive statisticky vykázaná výše HDP vychází v případě jedné a té samé ekonomiky u každé z metod totožně.

Jak již bylo řečeno, ukazatel HDP patří k základním makroekonomickým ukazatelům. Věrně, komplexně a relativně snadno dokáže zhodnotit stav a výkon zkoumané ekonomiky. Rovněž může sloužit jako vhodný indikátor při srovnávání ekonomik různých států (HDP/obyvatele). I zde však vnímáme značné nedostatky. Není například schopen pojmut výkon tzv. *šedé ekonomiky*. Ta představuje tu část hospodářství, která neprochází žádným národním účtem a je tím pádem statisticky nezachytitelná. Typickým příkladem jsou sousedské výpomoci nejrůznějšího druhu, domácí práce apod. Pro nás daleko zásadnějším problémem je pak neschopnost tohoto ukazatele, řádně zohlednit právě negativní vlivy působící na životního prostředí, tak čerpání nerostného přírodního bohatství. Moldan dává za příklad kuriozní situaci z roku 1989. V tomto roce ztroskotal u aljašského pobřeží ropný tanker Exxon Valdez. I přes to, že šlo o ekologickou katastrofu monstrózních rozměrů (vyteklo zhruba 34 000 tun ropy), ad absurdum následné čistící práce ve výsledku přispěly ke zvýšení HDP (Moldan, 2015, s. 30)

Graf 3 - Vývoj HDP České republiky v běžných cenách, zdroj: <https://www.czso.cz/csu/czso/vyvoj-hrubeho-domaciho-produktu-v-cr-ve-stalych-cenach>

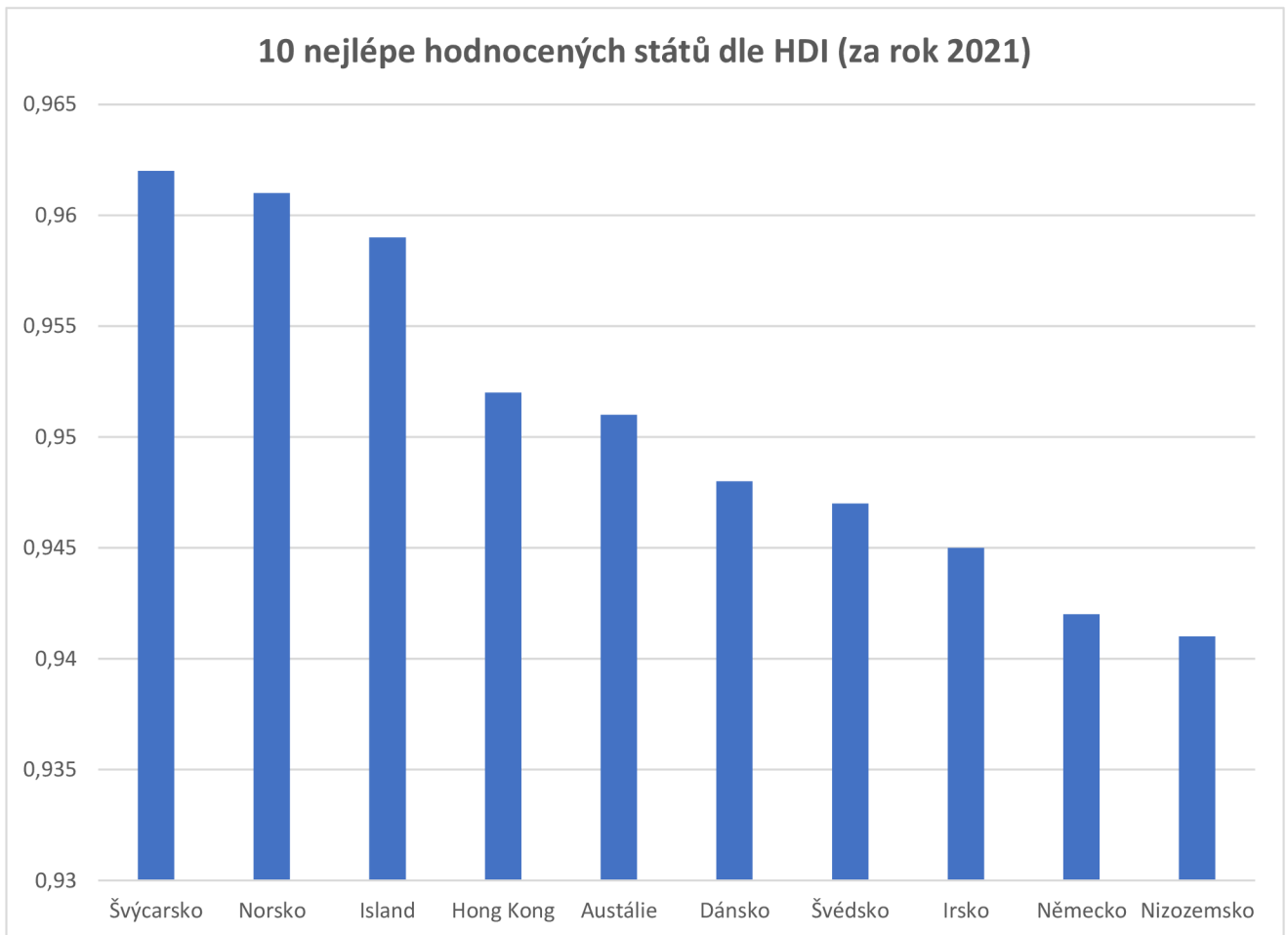
Právě v důsledku výše popsaných nedostatků ukazatele HDP, existuje celá řada alternativních indikátorů, snažících se měření zpřesnit a zohlednit jak negativní externality, tak enviromentální problémy vznikající v dané ekonomice.

Jedním z nich je například **Index lidského rozvoje – HDI**. Při výpočtu tohoto indexu vycházíme ze tří základních aspektů lidského rozvoje, kterými jsou:

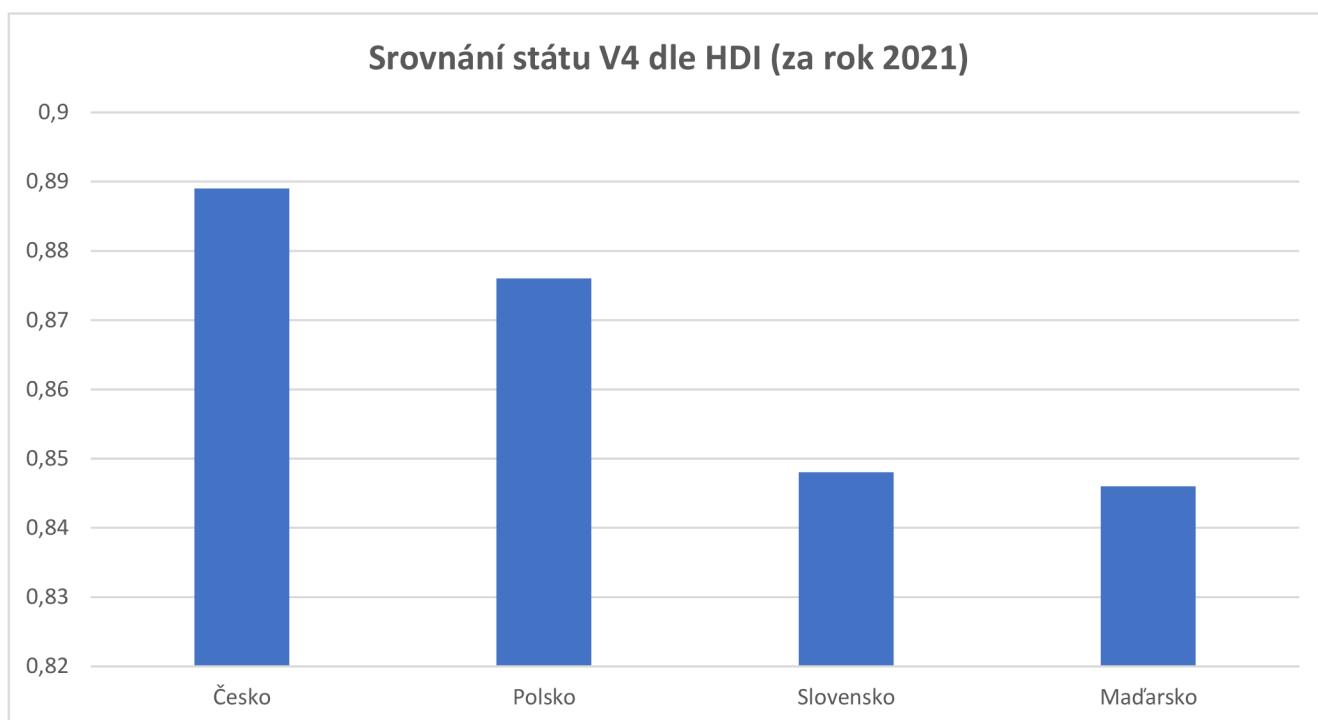
- 1) Očekávaná délka života

- 2) Dosažená gramotnost (či vzdělání)
- 3) Životní standard (průměrný reálný HDP/obyvatele/rok v paritě kupní síly v USD)

Těmto složkám jsou při výpočtu uděleny váhy a zprůměrováním je následně vypočítána výsledná hodnota HDI, nabývající hodnot z intervalu od 0 do 1. Za zmínku stojí, že Česká republika se sice s výslednou hodnotou 0,889 řadí do skupiny států s vysokou úrovní lidského rozvoje, v globálním žebříčku v roce 2021 obsadila „až“ 32. místo. Přední příčky ve stejném srovnání zauímají evropské země jako Švýcarsko, Dánsko či Německo.

Graf 4 - 10 nejlépe hodnocených států dle HDI (za rok 2021); vlastní zpracování; zdroj dat: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries>

Graf 5 - Srovnání států V4 dle HDI (za rok 2021); vlastní zpracování zdroj dat: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries>

Jako druhý příklad alternativního ukazatele zmiňme **Index udržitelného hospodářského blahobytu – ISEW**, sestrojený v roce 1989 americkými environmentalisty Johnem B. Cobbem a Hermanem Dalym. Základem výpočtu tohoto agregovaného indexu jsou osobní výdaje na spotřebu, běžně používané k výpočtu HDP. Tyto výdaje jsou však váženy a dále upraveny o další položky ve snaze přiblížit výsledné hodnoty indexu realitě. Tedy zahrnout do něj jak pozitivní, tak negativní externality spjaté s danou hospodářskou činností. To je zcela odlišný přístup oproti jiným metodám. Ukazatel ISEW má snahu komplexně a přesně číselně vyjádřit kvalitu lidského života a stav okolní přírody (blahobytu), nikoliv pouze rozvoj hospodářství. I přes to, si indikátor ISEW dovoluji zařadit do ukazatelů ekonomického růstu, jelikož dle mého názoru není zhodnocení a interpretace ekonomického (či lidského) blahobytu, vzhledem k jeho neměřitelné povaze dost dobře možná. Základem výpočtu ISEW je navíc, jak již bylo zmíněno, míra osobních výdajů. Ty jsou pak rovněž hlavním komponentem i u vyjádření právě hospodářského růstu. Zpřesnění a doplnění výpočtu o další položky pak má spíše marginální význam. Zdá se tedy, že pojmy ekonomického růstu a ekonomického blahobytu jsou na poli ekonomické matematiky jen stěží rozlišitelné. Index udržitelného hospodářského blahobytu pak můžeme vyjádřit jako:

$$ISEW = C * +G * +I * +W - D - E - N$$

Kde C* představuje **váženou** osobní spotřebu pomocí Giniho indexu. Vážení Giniho indexem jsou pak zohledněny důchodové nerovnosti v dané společnosti. Parametr G* udává nedefenzivní veřejné výdaje, I* úpravu kapitálu. W v sobě zahrnuje nemonetarizované sektory, například služby a práce v domácnosti, D defenzivní osobní výdaje, E znehodnocení životního prostředí, N škody na přírodním kapitálu (Chelli, Ciommi, Gigliarano, 2013).

Index udržitelného hospodářského blahobytu je tak daleko komplexnějším ukazatelem než klasicky měřený HDP, vykazující validnější výsledky. Pro náročnost na výpočet však není hojně využíván. Zajímavý je však vzájemný vztah těchto dvou indikátorů. Prováděná zkoumání pro Velkou Británii a Spojené státy pro období 1950–1990 ukázala, že ekonomický blahobyt (ISEW) vzrostl zcela minimálně – nárůst o 3 %, zatímco HDP narostl o 130 % (Nováček, 2011, s. 260).

I přes veškeré snahy o zpřesnění měření ekonomického růstu (či ekonomického blahobytu) navíc trpí všechny metody více či méně nemožností zohlednit všechny faktory ovlivňující kvalitu života. A to z důvodu jejich neměřitelnosti pomocí peněz, či nemožnosti jiného exaktního vyjádření. Jako příklad Keller uvádí mimo jiné míru sebeúcty (Keller, 2010, s. 18).

6.2.1 Ekonomický růst a jeho dopad na životní prostředí

Idea ekonomického růstu je přitom jedno z ústředních témat celé koncepce udržitelného rozvoje. Podívejme se tedy nyní na tento fenomén o něco podrobněji a postavme ho do kontrastu s Kellerovým označením, jako jedním z klíčových principů tvořící enviromentální krizi.

Jako jedno z primárních úskalí vidí Keller v internalizaci ekologických nákladů. Tvrdí, že trh v současné podobě sám o sobě nedokáže rozdělit (neobnovitelné) přírodní zdroje mezi dnešní a příští generace. To by přitom měl být jeden z fundamentálních předpokladů udržitelného rozvoje. Jako příklad uvádí cenu fosilních paliv, jejichž cena je v prostředí tržního hospodářství primárně určena nabídkou a poptávkou. Strana nabídky přitom cenu kalkuluje jako funkci nákladů na těžbu. Právě v tom, že do nákladů nejsou zahrnuty jak úbytky zdrojů pro příští generace, tak znečištění okolního životního prostředí vidí Keller významný nedostatek (Keller, 2010, s. 23).

Dalším problémem je pak také tempo jeho růstu, jehož negativní vlivy vysoce převyšují absorpční schopnosti planety a možnost regenerace obnovitelných zdrojů. Jako znepokojivý příklad může posloužit redukce ozonové vrstvy v atmosféře, či kácení tropických pralesů výhradně pro komerční účely, jehož tempo se navíc již po desetiletí stále zrychluje. Drastický

úbytek flóry a ozonové vrstvy navíc ve výsledku dále přispívá k ještě rozsáhlejší devastaci ekosystémů (Keller, 2010, s. 26-27). V neposlední řadě je také nutno zmínit fakt, že ekonomický růst je přímo kauzálně korelován s produkcí odpadu.

S ohledem na výše uvedené je vcelku zřejmé, že ekonomický růst je možný pouze za předpokladu, že trvale zůstanou zcela či alespoň částečně nezaplaceny ty výdaje, které zatím platí ze svého příroda (Keller, 2010, s. 28). Skutečně tedy zcela oprávněně vystává skeptická otázka, zda podpora ekonomického růstu je opravdu tím nejlepším možným řešením ekologických problémů. Premisa z dokumentu OSN *Naše společná budoucnost*, tvrdící že je nutné ekonomický růst zachovat, avšak změnit jeho povahu, pak s přihlédnutím k časovému měřítku a absenci jakýchkoliv výrazných změn vyznívá skutečně zcela vágně.

Mnoho naděje konec konců nepřinesl ani klimatický summit COP27 pořádaný na podzim roku 2022 v Egyptě. Krom politických závazků a příslibů se totiž světoví státníci nedokázali na žádném konkrétním řešení shodnout. Přitom současná energetická krize nám dala možnost shledat jak vrtkavé a ve výsledku nevyzpytatelné mohou podobné politické vyjádření či závazky být. Jakékoliv hmatatelné východisko, či řešení v otázkách ekonomického růstu a jeho vlivu na přírodu je tedy stále v nedohlednu.

6.3 Konzumerismus

Princip ekonomického růstu je pak živen při životě konzumním spotřebitelským chováním. To, byť se tak na první pohled nemusí zdát, ani v nejmenším nereflktuje pouze přirozené potřeby spotřebitelů. Velkou část spotřeby totiž tvoří potřeby vynucené. Jako příklad Keller uvádí spotřebu energie průměrného Američana, který jí spotřebuje násobně víc než obyvatel Německa nebo Japonska (Keller, 2010, s. 29). V této souvislosti však považuji za vhodné zmínit Moldanovo tvrzení, že ve vyspělých státech roste spotřeba energetických zdrojů pomaleji než ekonomický výkon (Moldan, 2015, s 37). Tento vývoj by pak skutečně (minimálně na poli energetiky) mohl značit jistý posun ve vzorcích chování spotřebitele směrem ke kvalitativní spotřebě. Svou roli samozřejmě hraje i technologie, která zvyšuje efektivitu využívání energetických zdrojů.

Zcela zásadně se v éře antropocénu pozměnil způsob bydlení. Především v ekonomicky vyspělejších státech můžeme pozorovat pokles průměrného počtu lidí v jedné domácnosti, což se projevuje nárůstem jejich počtů. Tento demografický trend má pak za následek stále větší materiální a energetickou náročnost spojenou s bydlením (Moldan, 2015, s. 31).

Moldan dále hovoří o změně vzorců spotřeby, na které mělo právě období antropocénu zásadní vliv. Naprosto se proměnily materiální kvality života, například dieta, typ dopravy,

zvýšení konzumu zábavy, kultury a dalších luxusních statků. To, že jakýmsi pomyslným motorem konzumu jsou především luxusní statky se domnívá i Keller. Nasnadě je tedy otázka, zda by se například uvalením spotřební daně na tyto statky a služby nesnížila jejich spotřeba a tím se nesnížila i celková míra konzumu. Poptávka po luxusních statcích totiž z podstaty bývá vysoce cenově elastická, tzn. že i nepatrná změna ceny může výrazně ovlivnit poptávané množství daného statku. Přepychová daň přitom není tak neobvyklá, jak se na první pohled může jevit. V průběhu 20. století byla implementovaná v daňových soustavách řady zemí, včetně někdejšího Československa. Tato daň je však z řad odborníků podrobena tvrdé kritice. Je jí například vytýkáno, že není dostatečně výnosná, spotřebitel ji může lehce obejít tím, že zdaněné zboží zkrátka nekoupí. V tomto bodě si však dovoluji nesouhlasit. Domnívám se, že primárním cílem (tak jako v případě řady dalších spotřebních daní) je právě omezení nežádoucího spotřebního jednání. Připustíme-li, že současná míra konzumu je skutečně nežádoucím jevem tržní ekonomiky, měla by přepychová daň stejný význam jako například spotřební daně na tabákové výrobky či alkohol. Hodnotit tedy efektivitu tohoto nestandardního zdanění pouze pomocí jeho výnosnosti je nedostatečné. Další výtkou tohoto zdanění je pak nesnadné vymezení konkrétních statků a služeb, které by dani měly podléhat. Hranice mezi přepychovým zbožím a zbožím běžné potřeby může být místy skutečně velice tenká. Je potřeba také uvážit negativní vedlejší dopady tohoto zdanění. Sám Keller tvrdí, že jakákoliv forma ekologické daně je značně problematická. Může totiž vyřadit z konkurence menší výrobce a tím dává možnost vzniku monopolního prostředí (Keller, 2010, s. 24). V podmínkách zastupitelské demokracie je navíc podobný návrh ve výsledku neprůchozí, společnost zkrátka v současné chvíli není nakloněna výrazněji omezovat či měnit svou spotřebu. Hrozba ztráty popularity a politického kreditu je pak pro vládní garnituru tím hlavním důvodem, proč podobné myšlenky a priori zavrhnou.

Další příklad současného konzumního chování můžeme hledat u Harariho. Ten zmiňuje ideu romantického konzumerismu, jako jeden z vůdčích proudů současného myšlení západní civilizace. Romantismus, silně ovlivněn individualistickým smýšlením, se snaží působit na široké spektrum emocí, vztahů a prozkoumávání nejrozličnějších kultur. Jedině tato dosažená rozmanitost nám může dopomoci naplno využít lidský potenciál a prožít kvalitní a šťastný život. Není s podivem, že toto přesvědčení skvěle vyhovuje potřebám trhu, respektive cestovního ruchu. Konzumerismus se pak podle Harariho snaží podnítit konzumenty k neustále prohlubující se spotřebě, která zdánlivě zlepšuje jejich bytí. Toto mylné přesvědčení pak pomocí reklamních a marketingových kampaní umně přiživují sami producenti. Harari rovněž dodává, že z antropologického hlediska není na chování ovlivněné představou romantického

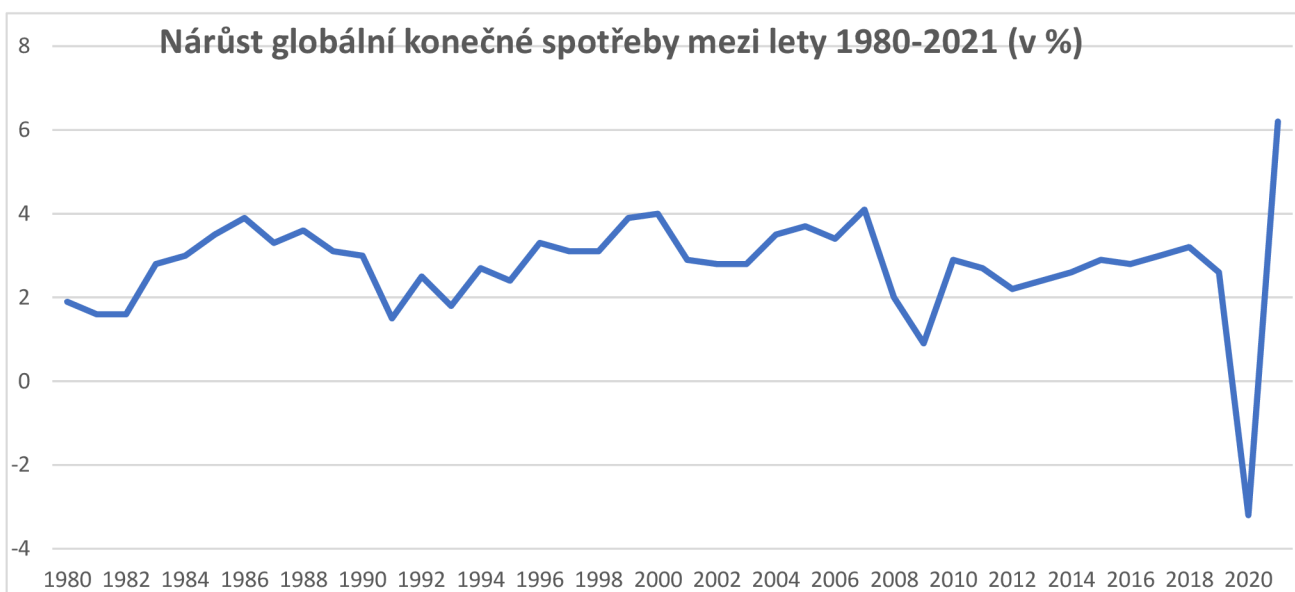
konzumerismu zhola nic přirozeného, ba ani racionálního. Jde o chování výlučně vyhovující potřebám moderního trhu (Harari, 2018, s. 143–144).

Nad problémem nadměrné spotřeby a jejího dopadu na životní prostředí se zamýšlí i Jonas. Ten charakterizuje tržní hospodářství jako mechanismus usilující o maximální zisk, založen mimo jiné i na (nekalém) podněcování spotřebitelské poptávky. Tedy na vytváření umělých, nepřirozených pocitů potřeby určitého zboží či služby. Toto jednání pak vede k nešetrnému a bezohlednému plýtvání přírodními zdroji. Jonas rovněž pokládá na přetřes otázku centrálně plánovaného hospodářství. Jelikož není toto hospodářské uspořádání přímo motivováno tvorbou zisku, má možnost s přírodními zdroji nakládat efektivněji a účelněji. Hlavním cílem je pokrytí a uspokojení kolektivních potřeb, nikoliv tvorba nových. Velkým nedostatkem centrálního hospodářství je však jeho značná strnulost, nemožnost vhodně a včas reagovat na příchozí změny a také přílišná servilita. Velké úskalí přináší plánované hospodářství i v otázkách zásobování, které je nezpochybnitelně náročnější než v podmínkách kapitalistického prostředí (Jonas, 1995, s. 215). Tyto zásadní vady pak z centrálního hospodářství činí dlouhodobě neudržitelný a nefunkční mechanismus. Příkladem může být sama historie, kdy se socialistické státy vnitřním tlakem zhroutily, ale i srovnání životní úrovně současných zemí využívajících plánované hospodářství (např. Kuba, KLDLR) se zbytkem kapitalistického světa.

Proč tedy ale tak často propadáme neracionálnímu a nepřirozenému konzumnímu chování? Proč i přes vědomí toho, jaký dopad toto jednání má na přírodu i nás samé mu nejsme schopni vzdorovat? Proč je konzumerismus hybnou silou západní civilizace? Žene nás pocit nutnosti ukojení svých osobních potřeb, navození pocitu štěstí, či jsme zaslepení ryzí hamižností? Odpověď, zdá se, není tak jednoznačná a jednoduchá. Dle Kellera je tendence lidí ke konzumnímu chování z velké části zapříčiněna stavem a fungováním moderního, globalizovaného světa a samotné lidské společnosti. Lidský druh totiž vlivem současného prostředí ztratil bezprostřední kontakt s přírodou, zprětrhaly se přirozené komunitní vztahy. Namísto toho vznikly nepřehledné a umělé organizace. Ty, jak Keller konstatuje, se pak vyznačují vysokou mírou odosobnění, anonymity, řídicí se převážně nelogickými předpisy a normami. Navíc se jedná o konstrukt značně megalomanský, který zcela ignoruje přirozené lidské rozměry. Člověk se zkrátka přestává orientovat ve světě, který sám stvořil. Tuto nově vzniklou frustraci, umocněnou pocitem odcizení a nepochopení se pak lidé snaží zahnat právě zvýšeným osobním konzumem. Ten nám totiž dává iluzorní představu o výlučném respektu individuality zákazníka (spotřebitele). Ve světě, kde ve velké míře panuje nicota a pocit osobní bezvýznamnosti jsou pak konzumní statky jednou z mála možností, jak člověk může vyjádřit

sám sebe, svůj sociální status, svoji vlastní výjimečnost. Jelikož se ale z většiny jedná o statky sériové výroby, nezbyvá tak k zachování pocitu vlastní jedinečnosti nic jiného než nakupovat stále nové zboží. Takové, které druzí zatím nevládní. Neustále se prohlubující konzum není tedy nic jiného než zoufalá snaha člověka zachovat svoji vlastní identitu ve světě, který je mu stále více a více cizí (Keller, 2010, s. 34-38).

V neposlední řadě také zmiňme další, znepokojivý trend konzumerismu. Dá se totiž říci, že se poslední dekády nesou ve znamení soustavného růstu světové spotřeby a to kolem 3 %. Jak ukazují data Světové banky, ani finanční krize v roce 2009 nedokázala nárůstu spotřeby zabránit, byť ho velmi významně zpomalila. K meziročnímu poklesu došlo až v roce 2020, tedy v roce, který byl výrazně ovlivněn restrikcemi spojenými s pandemií koronaviru COVID-19. Přílišný důvod k radosti to však není. O rok později, tedy v době rozvolňování protipandemických opatření a s ním i úplné obnovení maloobchodního prodeje, cestovního ruchu, kulturních, zábavních a sportovních akcí, byl totiž zaznamenán rekordní nárůst globální meziroční spotřeby, a to konkrétně o 6,1 %.

Graf 6 - Nárůst globální konečné spotřeby mezi lety 1980-2021 (v %); vlastní zpracování; zdroj dat: <https://data.worldbank.org/indicator/NE.CON.TOTL.KD.ZG>

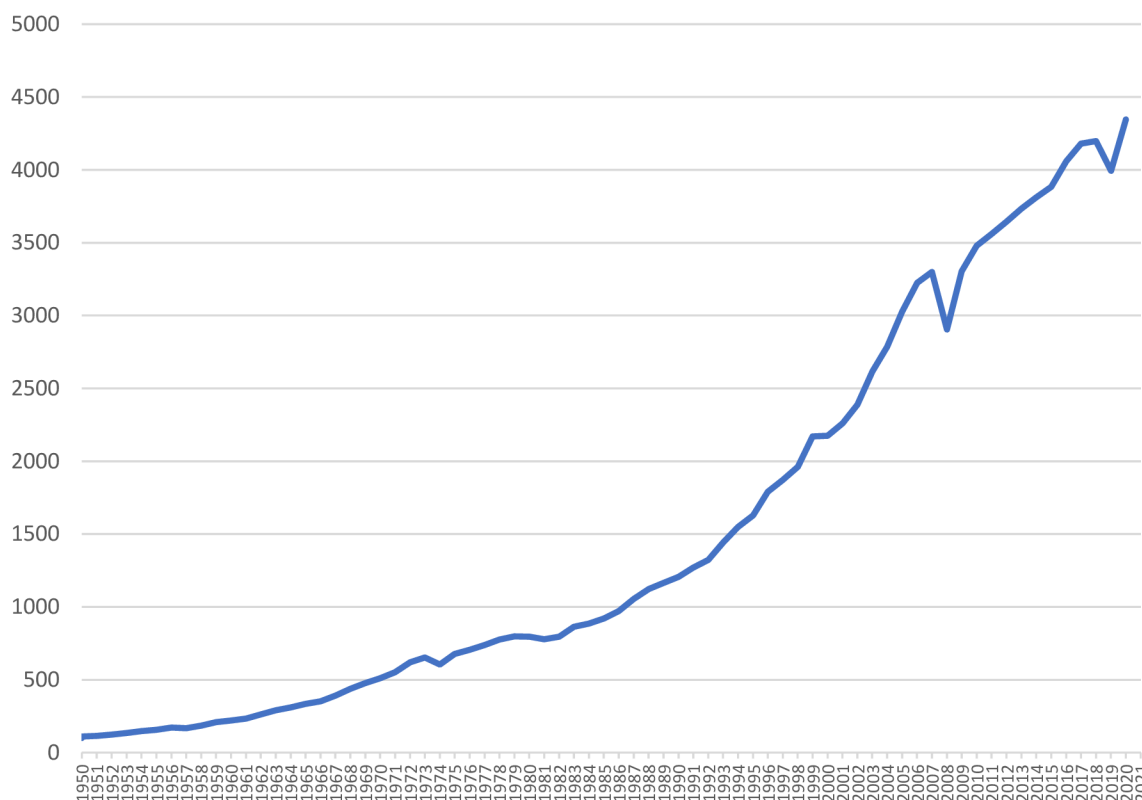
6.4 Problémy moderního státu a zastupitelské demokracie

Věnujme nyní svou pozornost i třetímu Kellerem zmíněnému principu, v důsledku něhož dle jeho názoru vznikají zmíněné environmentální problémy. Tímto třetím principem je soudobá politická moc – role národních států v globálním měřítku s přežitými mechanismy, které v moderním světě částečně mohou pozbývat smyslu. Na téma zastupitelské demokracie a moderních států v kontextu soudobých výzev, se poměrně kriticky vyjadřuje i Jonas. Ten tvrdí,

že v současné podobě není demokratický systém schopen obsáhnout nově vnímané etické požadavky (viz kapitola 4). Demokraticky zvolené vlády nabývají politické moci z vůle současníků, jimž jsou také skládány účty. Avšak zájmy budoucích generací nejsou nijak zohledněny či zastoupeny. Dle Jonase nemají žádnou lobby, což on sám vnímá jako závažný nedostatek (Jonas, 1995, s. 45).

Velmi kriticky pak vnímá Keller institut suverénních národních států. Právě „národní zájmy“ vlády hájící, označuje jako jeden z klíčových důvodů, kvůli kterému v minulosti docházelo k nelítostnému plundrování přírody. Národní zájem přitom i v současném, významně globalizovaném světě zastává důležité role. Avšak výhradně symbolické. Keller poznamenává, že národní vlády z principu nemůžou jinak než upřednostňovat zájmy své, před zájmy globálními. Důvodem tohoto jednání je pak dle Kellera samotná legitimace státní moci před voliči (Keller, 2010, s. 50-53).

Vývoj světového obchodu, 1950-2021
Objemový index, 1950=100

Graf 7 – Vývoj světového obchodu, 1950-2021; zdroj:

https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm

Jako ukázka značně omezeného vlivu a moci národních států nám může posloužit graf Světové obchodní organizace, znázorňující enormní nárůst objemu mezinárodního obchodu za

posledních 70 let. Z nárustu je patrný význam soudobého globálního obchodu a z něj plynoucí vzájemná provázanost ba dokonce závislost exportních národních ekonomik na celosvětových trzích.

Taktéž Keller upozorňuje na relativní pokles státní moci, a to v kontextu či perspektivě globalizovaného světa. Státy se tak stávají nesoběstačnými, ekonomická stabilita či rozvoj jednoho státu je úzce spjata s ekonomicko-politickou situací v celosvětovém měřítku. Rozhodující silou na vahách se tak dle Kellera stává nadnárodní síť obchodu, bankovníctví a mezinárodní toky kapitálu (Keller, 2010, s. 55).

Problematickou se stává i samotná rozloha, společně s centralizací národních států. Ta pak znemožňuje efektivní a autonomní rozhodování na lokální úrovni. V této souvislosti připomeňme tezi zavádění *Agendy 21* na místní úrovni, jakožto jedním z fundamentálních instrumentů k dosažení cílů udržitelnosti. Tato myšlenka však do jisté míry může narážet na neochotu národních vlád ji efektivně uvést v praxi. Decentralizací by si stát sám sobě odjímal pravomoci, které mu v současné době zcela výhradně připadají.

Přitom řešení dle Kellera tkví v první řadě právě v decentralizaci jak politických, tak ekonomických vztahů a globálních subjektů. Ani technologický vývoj, nabízející stále nové prostředky a nástroje, ani omezení konzumu k udržitelnosti podle Kellera nepovedou. Základní předpoklad správně fungujícího ekosystému je (lokální) diverzita. Centralizovaný charakter lidského globálního společenství je pak s tímto předpokladem skutečně zcela v rozporu (Keller, 2010, s. 105). Dle mého názoru by k otázce decentralizace mělo být přistupováno o něco málo mírněji, troufnu si říci opatrněji. Nevhodně provedená a unáhlená decentralizace může vést jednak k destabilizaci samotné společnosti, tak k její následné fragmentaci. A to jak názorové, tak především sociálně-ekonomické. Diverzita nutně musí vést k rozličné situaci v konkrétních lokalitách a celých regionech. Každý z nich totiž disponuje jinou mírou zdrojů, a to jak finančních, tak těch přírodních. V zájmu zachování skutečně udržitelného lidského rozvoje, tak musí být společně s tématem decentralizace diskutovány i mechanismy vhodné ochrany proti diskriminaci, která by tímto procesem mohla vznikat. Takové ochranné mechanismy by ale ve výsledku de facto popřely snahy o dosažení jakékoliv decentralizace, neboť k jejich fungování je zapotřebí ucelená spolupráce většího počtu subjektů, jenž musí být na určité úrovni koordinována. Teprve ve spolupráci a integritě světového společenství může být dle mého názoru dosaženo významnějších úspěchů. Otázky decentralizace jako hlavního aspektu udržitelnosti bychom tak měli pojímat spíše jako jednu z možností. Jako eventuální nástin cesty, kterou je možné (selžou-li jakékoliv další alternativy) se v budoucnu vydat.

6.5 Úloha zemědělství v koncepci udržitelnosti

Zemědělská prvovýroba je beze sporu jedním z klíčových aspektů, hovoříme-li o prosazování teorie udržitelného rozvoje v praktické užití. Zemědělství je rovněž (ekonomická) činnost, kdy je člověk s přírodou v nejtěsnějším kontaktu. Dopady této činnosti se projeví na stavu zasažených ekosystémů téměř okamžitě, způsobené škody přitom často bývají nejzřetelnější. Po právu tak můžeme nabývat dojmu, že právě úspěšná implementace postupů a nástrojů vedoucích k ekologicky šetrnému a zároveň funkčnímu zemědělství, může být rovněž pomyslným základním kamenem pro použití takových metod ve všech ostatních sektorech ekonomiky. Považuji tedy za důležité konkrétní ideje udržitelného zemědělství hlouběji rozebrat, čemuž se ostatně v následující kapitole budeme věnovat.

6.5.1 Specifika agrárního sektoru

Agrární sektor je sám o sobě velice specifickým ekonomickým segmentem. V první řadě je to jeho kritická závislost na přírodních faktorech, které výrazně ovlivňují kvalitu i kvantitu výsledné produkce. V žádné jiné ekonomické oblasti nehrají přírodní vlivy tak významnou roli jako právě v zemědělství.

Nabídka i poptávka je navíc vysoce cenově neelastická. V agrárním sektoru rovněž můžeme sledovat silnou externí, tedy mimo sektorovou důchodovou i příjmovou disparitu. Tzn. že příjmy podniků a výše mezd pracovníků v zemědělství jsou podstatně nižší, než je tomu v jiných sektorech ekonomiky. Z dat Českého statistického úřadu pro 3. čtvrtletí roku 2022 vyplývá, že průměrná hrubá měsíční mzda v zemědělství, lesnictví a rybářství činila 32 781 Kč, zatímco v průmyslu to bylo 38 645 Kč. Průměrná měsíční mzda v celém národním hospodářství pak činila 39 858 Kč. Dle dat zprávy o stavu zemědělství ČR 2021, dosahovala průměrná mzda čistě v zemědělství dokonce pouhých 79 % průměru mezd v České republice (v roce 2021 průměrná mzda v národní ekonomice 37 839 Kč).

Za zmínku bez pochyby stojí i specifika půdy, coby výrobního faktoru. Krom toho, že je množství tohoto výrobního faktoru fixní (je nerozmnožitelný), je půda také nenahraditelná a nepřemístitelná. Především je ale fakt, že při správném obhospodařování se půda neopotřebovává, ale naopak obnovuje. Její cena tudíž v čase neklesá, z účetního hlediska se půda tedy neodepisuje, byť spadá do kategorie dlouhodobého hmotného majetku.

6.5.2 Funkce agrárního sektoru

Ve vyspělých ekonomikách v dnešní době zemědělství zastává vícero funkcí, hovoříme tedy o tzv. *multifunkčnosti* zemědělství. Konkrétněji pak máme na mysli funkce produkční a mimoprodukční.

Funkcí produkční rozumíme produkci nejen potravin jako takových, ale i nepotravinářských statků, například paliv či surovin určených k dalšímu zpracování. Efektivitu produkční funkce zemědělství pak hodnotíme zejména jeho podílem na HDP čili jakou měrou se zemědělství podílí na celkovém výkonu národní ekonomiky. Ve vyspělých zemích je tento podíl zcela mizivý – v České republice dosahuje 2 % celkového HDP. Ve vyspělých ekonomikách, tedy z hlediska ekonomického výkonu, dominují sekundární (průmysl) a terciární (služby) sektor. Produkční funkci zemědělství však můžeme nahlížet i jinak než jejím ekonomickým výkonem, a to konkrétně objemovou produkcí. Tím je myšleno, zda dosahovaná produkce agrárního sektoru dostatečně uspokojí potřeby potravin, a to jak kvantitativní, tak kvalitativní. V této souvislosti se tak můžeme setkat s ukazatelem *míry potravinové bezpečnosti*. Ten udává procentuální podíl, vyjadřující do jaké míry je domácí poptávka po potravinách kryta jejich domácí produkcí.

Vyjma funkce produkční, v zemědělství sledujeme i další tzv. *mimoprodukční funkce*. Těmi rozumíme zejména funkci sociální, ekologickou a krajinnou. Sociální funkci pak chápeme jako pracovní příležitosti, které agrární sektor generuje. Sociální funkci můžeme hodnotit ukazatelem poměru zaměstnanosti v zemědělství ve vztahu k národní ekonomice. Celkový počet zaměstnanců v zemědělství v ČR za rok 2021 činil 78,7 tisíce, jejich podíl na celkové zaměstnanosti v národním hospodářství činil 1,98 %. I v případě sociální funkce zemědělství tedy platí, že vyspělé ekonomiky mají tento podíl zanedbatelný. V rozvojových státech naopak zemědělství tvoří podstatnou většinu pracovních míst.

6.5.3 Ekologické zemědělství

Jakožto protikladem k využívání konvenčních metod v oblasti zemědělství vznikla na začátku 20. století forma zemědělství, snažící se o prosazování environmentálně přátelských postupů. Tedy takových postupů, které nebudou mít devastující vliv na stav půdy a biodiverzity v krajině, stejně tak jako snažících se o odpovědné využívání energetických a přírodních zdrojů. Tuto formu zemědělství můžeme nazývat několika synonymními názvy jakožto zemědělství „ekologické“, „organické“ či „alternativní. Prioritním nástrojem či postupem ekologického zemědělství je také snaha o nepoužívání agrochemikálií a geneticky upravených organismů. Vyhnutím se těmto složkám v zemědělské produkci má samo o sobě pozitivní dopad na okolní

ekosystémy, kvalitu vod, a i výslednou kvalitu samotných produktů. Namísto těchto environmentálně škodlivých látek jsou v ekologickém zemědělství hojně využívány organická hnojiva a biologické metody ochrany plodin. Tyto cíle a postupy jsou pak legislativně vymezeny přísnými regulacemi a normami. Hlavní právní normou v oblasti definice ekologických produktů je v České republice zákon č. 242/2000 Sb., o ekologickém zemědělství. Dohledem nad správným dodržováním těchto legislativních úprav je v České republice pověřeno Ministerstvo zemědělství. To je v případě zvláště závažného pochybení těchto norem oprávněno přistoupit i k sankčním úkonům. Samotnou kontrolní činnost pak provádějí 4 certifikované soukromé společnosti: KEZ o.p.s., ABCERT AG, Biokont CZ, s.r.o., BUREAU VERITAS CERTIFICATION CZ, s.r.o. Kontroly se provádí u každého registrovaného ekologického zemědělského podniku minimálně jednou ročně. Zároveň však probíhá namátková kontrola, která musí být provedena minimálně u 10 % z celkového počtu podniků.

Kvůli specifickému charakteru ekologického zemědělství je zřejmé, že výsledná produkce je oproti konvenčnímu způsobu obhospodařování půd menší. Tržní cena ekologických produktů je naopak vlivem větších výrobních nákladů vyšší než u produktů konvenčního zemědělství. Jak tvrdí vrchní ředitel sekce ekonomiky životního prostředí Ministerstva životního prostředí Jan Kříž, poptávka po ekologických produktech celkově a dlouhodobě stoupá. Což na jednu stranu může znamenat v krátkodobém a střednědobém horizontu jejich další cenový růst, na druhou stranu s sebou zvýšená poptávka z dlouhodobého hlediska rovněž přináší potenciální nárůst výrobců, navýšení investic, zefektivnění výrobních procesů a zvýšení konkurence v dané produkční oblasti. Tyto a další faktory pak mohou dopomoci k tlaku na zpomalení růstu cen či dokonce k jejich poklesu.

Bedřich Moldan na téma ekologického zemědělství poznamenal, že je v současné době především díky mohutné podpoře EU stále se rozvíjícím, dynamickým oborem zemědělství. Jeho konvenční verzi však v plné míře nenahradí. Důvodem k tomu je podle Moldana již zmíněná nižší produktivita ekologického zemědělství (Moldan, 2015, s. 60). Toto tvrzení můžeme doložit aktuálními daty Ministerstva zemědělství. Z nich vyplývá, že podíl ekologicky obhospodařované půdy na celkové výměře zemědělského půdního fondu (ZPF) činí přibližně 15 %. Tento podíl skutečně není nikterak markantní, je však nutno zmínit, že v čase postupně roste. V následujících letech by navíc měl být růst tohoto podílu ještě razantnější. Vláda České republiky, respektive Ministerstvo zemědělství, totiž v souladu s nově reformovanou Společnou zemědělskou politikou počítá, že by se do roku 2027 mělo ekologicky hospodařit na 22 % ZPF.

6.5.4 Společná zemědělská politika a role EU v koncepci udržitelnosti

Společná zemědělská politika (SZP) je jednou z nejstarších fungujících politik Evropské unie. Jde rovněž o jednu z nejdůležitějších v oblastech unijní integrace a především ekonomické (v současné době navíc i enviromentální) aktivity. Informace pro tuto podkapitolu jsem pak čerpal především z oficiálních webových stránek Evropské Komise, SZIF a MZe.

Cílem SZP je úsilí o dosažení všestranně fungujícího zemědělství a jeho společného, evropského trhu. Lze ji tedy shrnout jako snahu o podporu produkční funkce zemědělství, za současného rozvoje jeho mimoprodukčních složek. Tato metodika pak přímo koresponduje i s výkladem udržitelného rozvoje. Vzpomeňme na tři pilíře udržitelnosti, na nichž celá definice v současnosti stojí. Společná zemědělská politika se také snaží za pomoci legislativních předpisů, nařízeních a norem o sjednocení podmínek v oblasti zemědělství všech členských států EU, rovněž také o klimatickou a přírodní ochranu. Přes četné reformy a změny v oblasti vymezení a směřování této politiky, lze vztýčit 3 základní cíle SZP:

- 1) Zajištění odpovídající potravinové bezpečnosti pro občany EU. Konkrétně zajistit jak cenovou dostupnost potravin, tak i jejich kvalitu a množství.
- 2) Zajištění prosperity zemědělců a rozvoje venkovských oblastí.
- 3) Zachování a podpora přírodních ekosystémů.

Opět si dovolím připomenout ony tři pilíře udržitelnosti (ekonomický, sociální, enviromentální). Nastíněné cíle SZP s nimi totiž zcela korespondují. Jde tak o poměrně pozitivní a nadějeplný politický program, který nese ambici prosazení teoretického vymezení udržitelnosti do praxe. Co si ale můžeme pod touto „praxí“ představit? Společná zemědělská politika je založena především na cílené distribuci finanční podpory zemědělcům. Tato distribuce je pak administrativně členěna na dva pilíře:

I. pilíř – Hlavním instrumentem prvního pilíře SZP je přímá podpora. Ta je uskutečněna především za pomoci přímých plateb. V České republice tyto platby zprostředkovává a administruje Státní zemědělský intervenční fond (SZIF). Ten pak eviduje zájemce o dotace pomocí systému LPIS, tedy registru evidující půdu podle uživatelů, nikoliv podle vlastníků, jak je tomu v případě katastru nemovitostí. Nejobjemnější formou přímých plateb pak je jednotná platba na plochu (SAPS).

II. pilíř – Druhý pilíř Společné zemědělské politiky je zaměřen především na rozvoj a podporu venkovských oblastí. Cílem tohoto pilíře je tedy modernizovat zemědělské podniky a tím zvýšit jejich konkurenceschopnost. Druhý pilíř se rovněž obecně snaží o komplexní podporu a ochranu venkova i okolního životního prostředí. Tyto cíle jsou pak dosahovány za

pomocí cílených investičních programů, které povětšinou bývají spolufinancovány zdroji národních rozpočtů.

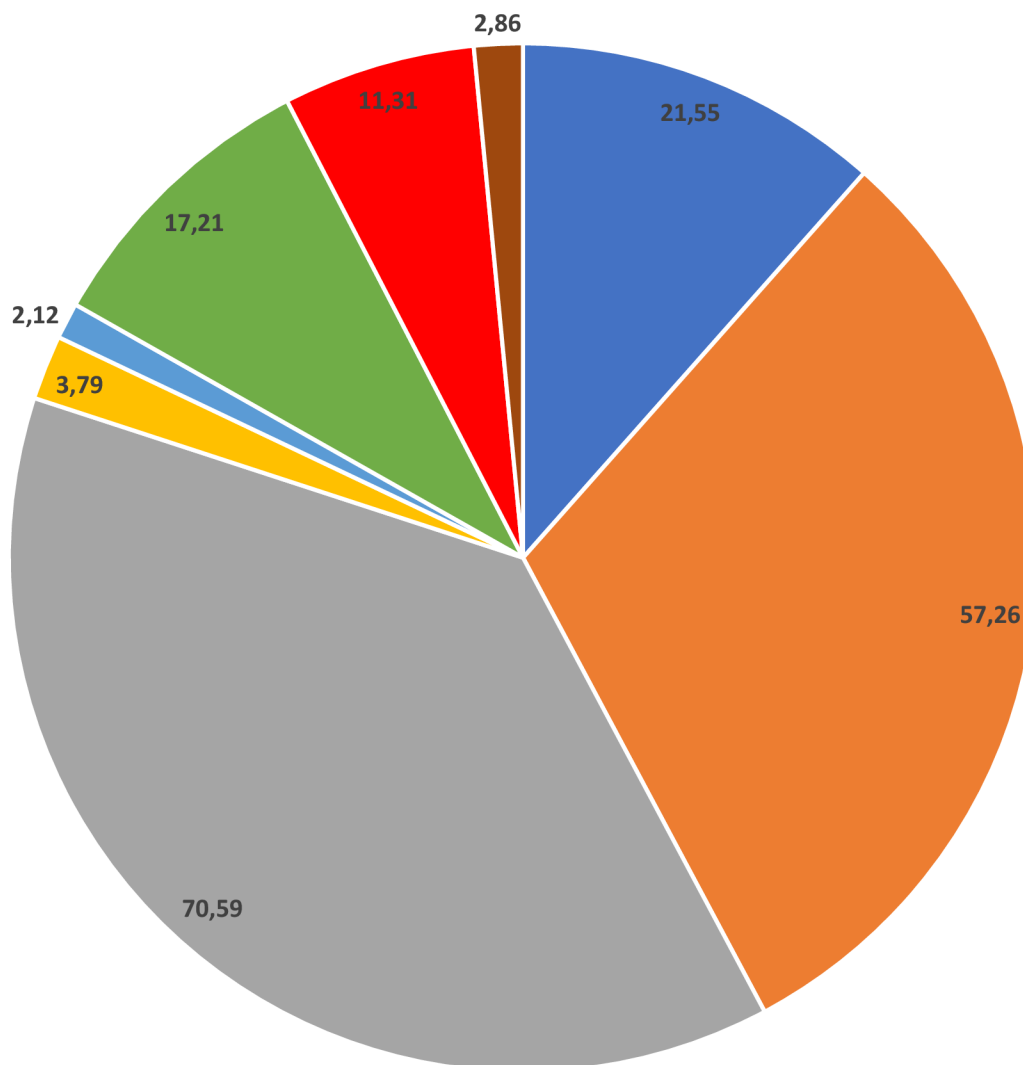
V letošním roce vstoupila v platnost jedna z dalších reforem SZP, a to konkrétně pro vymezené strategické období 2023–2027. Účelem této reformy je pak snaha o komplexní zefektivnění celkové politiky – cílenější poskytování dotačních prostředků a zvýšení pozitivních dopadů SZP na životní prostředí. Konkrétně se hlavním nástrojem přímých plateb nově stane platba BISS (Základní podpora příjmu pro udržitelnost), která nahradí dosavadní platbu SAPS. Nově je také do prvního pilíře implementována tzv. Ekoplatba (Režimy pro klima a životní prostředí), která nahradí platbu za Greening. Každý členský stát také musí pro rozhodné období zpracovat nový Strategický plán SZP. V něm si národní vlády na základě rozsáhlé analýzy stanoví národní cíle a potřeby, včetně způsobu jejich financování. Každý národní strategický plán je následně připomínkován ze strany Evropské komise, z důvodu zachování kompaktnosti, stability a celistvosti evropského zemědělského trhu. Česká republika předložila finální znění Strategického plánu SZP (včetně zapracovaných připomínek EK) k definitivnímu schválení 12. 10. 2022, usnesením vlády č. 860.

Společná zemědělská politika je však často podrobena tvrdé kritice. Podle některých nese rysy politické diskriminace, významně zasahující do hospodářské soutěže a ohrožující samotné principy volnotržního hospodářství. Navíc jde o program značně finančně náročný, náklady vynaložené na SZP představují přibližně 34 % unijního ročního rozpočtu. V čase však relativní zatížení rozpočtu EU postupně klesá (v roce 2011 to bylo 43 %), i tak ovšem stále představuje společně s Politikou soudržnosti nejobjemnější nákladovou položku rozpočtu EU. Vysoké náklady však rovněž souvisí s již nastíněnými mnohými specifiky agrárního sektoru, ke kterým je nutné přihlídnout. Jak jsme si však ukázali, jedná se o ambiciózní plán, plně akcentující nutnost zahrnout do své podstaty ochranu životního prostředí a zodpovědné nakládání s přírodními zdroji. SZP se tak dle mého soudu stává jedním z nejdůležitějších soudobých politických programů, stavící se problému udržitelného rozvoje čelem a který zároveň prokázal svou funkčnost. Může také rovněž sloužit jako vhodná inspirace či vodítko pro budoucí vývoj dalších sektorů a národních ekonomik jako celku.

Tuto podkapitolu bych tak rád uzavřel krátkou analýzou vztahu Evropské unie a udržitelného rozvoje v obecnější rovině. Nikoliv nutně vztaženou čistě na zemědělství. Pokládám totiž za zvlášť důležité toto téma rozvinout. V první řadě je to fakt, že si Evropská unie jakožto jeden z nejvlivnějších globálních geopolitických subjektů, vytyčila jako jeden z hlavních cílů následujících dekád právě téma ochrany životního prostředí, respektive udržitelnosti jako takové. Jako skvělá ukázka, jakou váhu mají environmentální otázky v politice

EU nám poslouží unijní rozpočet na rok 2023, na kterém se 14. listopadu 2022 shodly Rada EU a Evropský parlament. Na závazky v oblasti přírodních zdrojů a životního prostředí bude vyhrazeno 57,25 miliard eur. Celkové závazky jsou přitom stanoveny na 186,6 miliard eur. Ochrana životního prostředí je pak po programu soudržnosti, z pohledu financování druhou nejprioritnější oblastí unijní politiky. Tato „zelená“ politika je přitom často kritizována. Především je jí vytýkána již zmíněná finanční náročnost, která podle některých odborníků není na místě. Evropa totiž podle nich nepatří mezi největší znečišťovatele životního prostředí (měřeno například emisí CO₂), pozbývá tedy smyslu, aby si touto politikou EU způsobovala jakékoliv ekonomické škody. Je však nutné uvážit i možné pozitivní dopady této politiky. Pravdou je, že Evropu tradičně neřadíme mezi nejproblémovější oblasti z hlediska znečištění. Na druhou stranu jsem však přesvědčen, že prvotní iniciativa v aplikování enviromentálních principů do ekonomiky musí přicházet právě z hospodářsky vyspělých regionů. Důvodem je i to, že rozvojové země trpí omezeným přístupem ke zdrojům nezbytných k prosazení těchto myšlenek – limitované finanční zdroje, technologická zaostalost, ale například i značná politická nestabilita. Ani z daleka tak ale nemusíme činit pouze za účelem přesvědčit okolní svět ve smysl zavádění enviromentálních potřeb. Jsem toho názoru, že ekonomika stavící na ekologicky šetrné produkci má obrovský potenciál růstu, který se může právě v následující dekádě plně projevit. Vzpomeňme stále silnější poptávku po ekologických produktech. Tato poptávka se navíc projevuje napříč ekonomickými obory, ne pouze v oblasti potravinářství, jak jsme zmiňovali výše. Trendy ekologicky šetrných produktů můžeme pozorovat i například v oblasti textilního průmyslu, kde sílí poptávka po recyklovatelných materiálech, stejně jako se klade čím dál tím větší důraz na způsoby výroby. Dále zmiňme například oblast stavebnictví a bydlení, kde je patrná zvýšená poptávka po ekologických a úsporných domácích spotřebičích, solárních panelech, izolačních materiálech atp. Tržní a politické stimuly pak mohou tuto poptávku ještě více umocnit. Dnes vynaložené prostředky do ochrany životního prostředí a rozvoje ekologicky šetrné ekonomiky, mohou být poměrně efektivní investicí. Její doba návratnosti přitom nemusí být ani z daleka tak dlouhá, jak se může zdát. I z čistě pragmaticky ekonomického hlediska, očištěného od jakéhokoliv politického či ideového přesvědčení, nemusí být taková investice chybná. Dle mého názoru v dlouhodobém horizontu totiž mohou v případě nepořízení takové investice vzniklé implicitní náklady převýšit ty explicitní. Investice EU do „zelené“ politiky tak považuji po všech stránkách (ekonomická, ekologická, etická) za správnou, a to i navzdory současným vysokým nákladům. Zároveň je však nezbytné, aby i nadále byly tyto značné finanční prostředky vynakládány efektivně a účelně.

Struktura rozpočtových závazků EU (2023)

- Jednotný trh, inovace a digitální oblast
- Přírodní zdroje a životní prostředí
- Soudržnost, odolnost a hodnoty
- Migrace a správa hranic
- Bezpečnost a obrana
- Sousedství a svět
- Evropská veřejná správa
- Zvláštní nástroje

Graf 8 - Struktura rozpočtových závazků EU (2023); vlastní zpracování; zdroj dat: <https://www.consilium.europa.eu/cs/infographics/2023-eu-budget-main-areas/>

7 Závěr

Ačkoliv je téma udržitelného rozvoje, coby snahy o nalezení rovnováhy mezi lidským pokrokem či blahobytem a aktivní ochranou životního prostředí stále naléhavější, konkrétní systematické změny a východiska jsou zatím, zdá se, v nedohlednu. Vyhledky se na první pohled přitom nejeví nikterak pozitivně. Čas lidstvo neúprosně tlačí, nezačneme-li tomuto problému věnovat náležitou pozornost nyní, hrozí nám metaforické překročení Rubikonu. Může zkrátka zcela reálně nastat situace, kdy devastace naší planety dosáhne takového kritického bodu, že jakákoliv snaha o zpětnou nápravu, již nebude možná. My všichni, současníci lidského druhu, musíme svou špetkou přispět ke zlepšení současného vývoje. Je zapotřebí přijmout odpovědnost za vše živé a budoucí. Nalezení vhodného řešení enviromentální krize je jednou z nejdůležitějších výzev současného lidského společenství. Jedná se o úkol nesmírně komplexní a bezpochyby náročný. Je zapotřebí ucelené a globální spolupráce, stejně tak jako přijetí politické i osobní odpovědnosti. Nesmírně důležité je dosáhnout alespoň v klíčových otázkách odborného i politického konsensu. Je nutné pozměnit náš každodenní konzumní způsob života. V první řadě je však nezbytné věcně, konstruktivně a pravdivě informovat o tomto tématu a všech navazujících úskalích. Teprve vědomím přehodnocením našeho vztahu k přírodě a našeho vlastního účelu ve stále složitějším světě, můžeme efektivně dojít stálých změn. Tyto změny, bez debat masivní, pak nemůžou nastávat překotně, vyžadují čas. Jak jsem ovšem zmínil, času nám ubývá, proto je nutno začít co nejdříve. Cílená osvěta a nenátlakové přesvědčování široké veřejnosti v této oblasti, je pak zjevně jedním z důležitých nástrojů k dosažení udržitelného rozvoje. Je patrné, že se téma udržitelnosti v současné době skutečně více a více dostává do mediálního prostoru a obecného povědomí lidí. Pravda, ne vždy v zcela pozitivním světle. Kdy jindy se ale naskytne lepší příležitost o vzdělávací a osvětové kampaně, než ve chvíli jako je tato? Jsem tak přesvědčen, že lidstvo vykročilo správným směrem. K úplnému dosažení našeho cíle nás však stále čeká dlouhá a strastiplná cesta.

Právě z tohoto důvodu byla bakalářská práce zaměřena na téma problému udržitelného rozvoje. Jejím hlavním smyslem je pak uceleně přiblížit čtenáři tuto koncepci a dílčí témata s ní související. Věnovala se samotnému vztahu člověka k přírodě a jeho historickému vývoji. Rovněž se práce pokusila nastínit, jaké konkrétní myšlenkové proudy tento vztah utvářely. Ve třetí kapitole byly také popsány a hlouběji analyzovány dvě zásadní revoluce, které zcela pozměnily fungování lidské společnosti.

Zvláštní pozornost byla v práci věnována eticko-filozofickému rozboru tématu udržitelnosti, jenž představuje klíčový prvek k plnému pochopení celé koncepce a jejího významu. Etická rovina udržitelnosti do velké míry vyplývá z Jonase vymezeného imperativu a obecně celého morálního řádu, stavící do popředí přijetí plné odpovědnosti současného lidského společenství za budoucí lidská pokolení a stav samotné přírody. Nově vymezené etické povinnosti a jejich kontrast s tradičním chápáním etiky, byly podrobněji rozebrány ve čtvrté kapitole této práce.

Dále byly rovněž představeny ústřední dokumenty a politické závazky zaměřující se právě na udržitelný rozvoj, stejně tak jako na historický kontext stojící za jejich přijetím. Tyto dokumenty a teze se pak, přes značné obtíže snaží konkrétně definovat koncepci udržitelného rozvoje. Mnoho z nich je pak kritizováno za přílišnou neurčitost. I tak jde o zcela klíčové dokumenty, převážně ve smyslu globální mezinárodní spolupráce.

Jedním z ústředních témat práce pak bylo vymezení ekonomických aspektů koncepce udržitelného rozvoje. Důraz byl kladen také na to, jaký vliv mají soudobě dominantní ekonomické myšlenky na zmíněný vztah člověka a přírody. Z podrobnějšího rozebrání tohoto problému vyplývá, že současná ekonomická teorie i praxe skýtá mnoho nedostatků. Převážně pak v zohlednění enviromentálních problémů v ekonomických propočtech. Narážíme zde na zcela zásadní problém, kdy enviromentální otázky mají převážně nekvantifikovatelný charakter, kdežto soudobá ekonomie těží ze své vlastní matematizace. Dále jsou to principy ekonomického růstu, konzumerismu a pasivní demokracie, které narážejí na nutnost neodkladné revize, neboť se zdá, že převážně tyto principy formují současnou enviromentální krizi. Byla nastíněna možná teoretická východiska společně s jejich úskalími – eliminace konzumního chování, (de)centralizace politických systémů, či podpora konkrétních politických programů.

Tato bakalářská práce by tak mohla posloužit jako cenný zdroj informací, pro další a podrobnější rozebrání jednoho ze zmíněných aspektů.

8 Seznam použitých zdrojů

HARARI, Y. N. *Sapiens: Stručné dějiny lidstva*. Leda, 2018. ISBN 978-807335-569-2

JONAS, H. *Princip odpovědnosti: pokus o etiku pro technologickou civilizaci*. Praha: OIKOYMENH, 1997. ISBN 80-86005-06-2.

MOLDAN, B. -- UNIVERZITA KARLOVA. *Podmaněná planeta*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1580-6.

NOVÁČEK, P. *Udržitelný rozvoj*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2011. ISBN 978-80-244-2795-9.

SEDLÁČEK, T. *Ekonomie dobra a zla: po stopách lidského tázání od Gilgameše po finanční krizi*. Praha: 65. pole, 2012. ISBN 978-80-87506-10-3.

BRČÁK, Josef, SEKERKA Bohuslav a SVOBODA Roman. *Mikroekonomie – teorie a praxe*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk. ISBN 9788073804534.

BRČÁK, Josef a SEKERKA Bohuslav. *Makroekonomie*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2010. ISBN 9788073802455.

CHELLI, Francesco Maria, Mariateresa CIOMMI a Chiara GIGLIARANO. *The Index of Sustainable Economic Welfare: A Comparison of Two Italian Regions*. 2013. Marche Polytechnic University. Vedoucí práce Andreea Iluzia Iacob.

Zpráva o stavu zemědělství ČR 2021 [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: https://eagri.cz/public/web/mze/tiskovy-servis/tiskove-zpravy/x2022_zprava-o-stavu-zemedelstvi-cr-2021.html

Státní zemědělský intervenční fond [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: <https://www.szif.cz/cs>

Průměrné mzdy - 3. čtvrtletí 2022 [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/cri/prumerne-mzdy-3-ctvrtleti-2022>

Evolution of trade under the WTO: handy statistics [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm

Společná zemědělská politika [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/trade_evolution_e/evolution_trade_wto_e.htm

Společná zemědělská politika na období 2023–2027 [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: <https://www.consilium.europa.eu/cs/policies/cap-introduction/>

PODPORA UDRŽITELNÉHO ROZVOJE ZEMĚDĚLSTVÍ A VENKOVA [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: [https://www.mzp.cz/web/edice.nsf/B56F757C1507C286C12570500034BA62/\\$file/14.htm](https://www.mzp.cz/web/edice.nsf/B56F757C1507C286C12570500034BA62/$file/14.htm)

Co je udržitelný rozvoj [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: <https://www.tydenudrizitelnosti.cz/o-projektu/>

Organizační zázemí a institucionální nastavení MA21 [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: <https://ma21.cenia.cz/cs-cz/oma21/organiza%c4%8dn%c3%adz%c3%a1zem%c3%ad.aspx>

Místní Agenda 21 [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: https://www.mzp.cz/cz/mistni_agenda_21

Nejstarší zemědělci – první revoluce dějin [online]. [cit. 2023-03-04]. Dostupné z: <https://dvojka.rozhlas.cz/5-schuzka-nejstarsi-zemedelci-prvni-revoluce-dejin-7940233>

Téměř čtvrtina zemědělské půdy ČR bude do sedmi let v režimu ekologického zemědělství [online]. [cit. 2023-03-05]. Dostupné z: <https://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/novinky/temer-ctvrtina-zemedelske-pudy-cr-bude.html>

Poptávka po ekologických produktech stoupá. Poradíme vám, abyste nepodlehli „lakování na zeleno“ [online]. [cit. 2023-03-05]. Dostupné z: <https://hradec.rozhlas.cz/poptavka-po-ekologickych-produktech-stoupa-poradime-vam-abyste-nepodlehli-8935347>

Ekologické zemědělství [online]. [cit. 2023-03-05]. Dostupné z: <https://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/ekologicke-zemedelstvi/>

Kontrolní systém EZ [online]. [cit. 2023-03-05]. Dostupné z:

<https://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/ekologicke-zemedelstvi/casto-hledate/kontrolni-system/>

Rada schválila rozpočet EU na rok 2023 [online]. [cit. 2023-03-40]. Dostupné z:

<https://www.consilium.europa.eu/cs/press/press-releases/2022/11/22/council-gives-go-ahead-to-eu-budget-for-2023/>

Společná zemědělská politika (SZP) a zemědělství v Evropě [online]. [cit. 2023-03-40].

Dostupné z: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/cs/MEMO_13_631

Rozpočet EU na rok 2022: urychlení oživení Evropy a pokrok směrem k zelené, digitální a odolné budoucnosti [online]. [cit. 2023-03-40]. Dostupné z:

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/cs/IP_21_2878

Češi Green Dealu nefandí, zelená témata ale rozhodně řešit chtějí [online]. [cit. 2023-03-04].

Dostupné z: <https://www.mediaguru.cz/clanky/2022/04/cesi-green-dealu-nefandi-zelena-temata-ale-rozhodne-resit-chteji/>

Udržitelný rozvoj [online]. [cit. 2023-03-05]. Dostupné z:

https://www.mzp.cz/cz/udrzitelny_rozvoj

9 Seznam grafů

Graf 1 - Dotazníkové šetření přístupu lidí k otázkám udržitelnosti (Str. 14)

Graf 2 - Síť indiferenčních křivek (Str. 23)

Graf 3 - Vývoj HDP České republiky v běžných cenách (Str. 26)

Graf 4 - 10 nejlépe hodnocených států dle HDI (Str. 27)

Graf 5 - Srovnání států V4 dle HDI (Str. 28)

Graf 6 - Nárůst globální konečné spotřeby mezi lety 1980-2021 (Str. 33)

Graf 7 - Vývoj světového obchodu, 1950-2021 (Str. 34)

Graf 8 - Struktura rozpočtových závazků EU (Str. 42)